

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

**РЕФЛЕКСИВНІ МЕТОДИКИ В
ЕМПІРИЧНИХ СОЦІОЛОГІЧНИХ
ДОСЛІДЖЕННЯХ**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС

для студентів спеціальності 8.03010101 “Соціологія”

КИЇВ-2014

Укладач:

Юзва Л.Л. - кандидат соціологічних наук

Рецензенти:

Паніотто В.І. – д.філос.н., проф.

Сапелкіна Олена Володимирівна – к.філос.н., доц.

Програму дисципліни “Рефлексивні методики в емпіричних соціологічних дослідженнях” затверджено рішенням Вченої ради факультету соціології (дата, протокол №...)

Рефлексивні методики в емпіричних соціологічних дослідженнях: навчально-методичний комплекс для студентів спеціальності 8.03010101 “Соціологія” / уклад. – Юзва Л.Л.. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2014 – 55 с.

ЗМІСТ

1.	Пояснювальна записка	4
2.	Тематичний план дисципліни	7
3.	Зміст дисципліни	8
4.	Плани практичних занять	13
5.	Завдання для самостійної роботи студентів	17
6.	Тематика комплексних підсумкових робіт	19
7.	Методичні вказівки для написання комплексних підсумкових робіт	19
8.	Питання до заліку	21
9.	Тести	22
10.	Орієнтовні норми оцінювання знань, вмінь та компетенцій студентів	31
11.	Опорний конспект лекцій	33
12.	Література	55

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Навчальна дисципліна “Рефлексивні методики в емпіричних соціологічних дослідженнях” є складовою освітньо-професійної програми підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем «Магістр» галузі знань “Соціально-психологічні науки”, спеціальності – “Соціологія” (8.03010101).

Дана дисципліна “Рефлексивні методики в емпіричних соціологічних дослідженнях” є вибіркою за *спеціальністю* “Соціологія” (8.03010101).

Викладається у 1 семестрі 1 курсу магістратури, або у 9 семестрі загального циклу в **обсязі – 72 год. (2.0 кредитів ECTS)** зокрема: *лекції – 17 год., лабораторні – 17 год., самостійна робота – 38 год.* У курсі передбачено **2 змістових модулі** та *1 модульний контрольний тест*, а також *1 підсумковий проект*. Завершується дисципліна – **заліком**.

Мета дисципліни полягає в наданні студентам системні знання про особливості застосування рефлексивних методик в сучасних емпіричних соціологічних дослідженнях, навчити застосовувати основні техніки, на яких вони ґрунтуються та аналізувати отримані дані.

Вивчення дисципліни передбачає постановку та вирішення таких **завдань**:

1. надати системні знання студентам для розуміння рефлексії в емпіричному соціологічному дослідженні;
2. запропонувати загальний огляд асоціативних методик в емпіричних соціологічних дослідженнях;
3. проаналізувати ефективність застосування проєктивних методик у соціологічних та маркетингових дослідженнях;
4. окреслити специфіку застосування перцептивних моделей та аналізу на основі різних орієнтацій них типів простору;
5. обґрунтувати ефективність застосування інтент-аналізу, як методу, що містить рефлексивні складові, для вивчення політичної комунікації в соціології.

Предметом дисципліни є обґрунтування застосування рефлексивних методик в емпіричних соціологічних дослідженнях.

Результати навчання, здобуті студентом компетенції полягають у наступному:

знання:

- теоретичні основи рефлексивної соціології;
- причини актуалізації рефлексії в емпіричній соціології;
- переваги та недоліки рефлексивних методик;
- риклади сучасних емпіричних соціологічних досліджень з використанням рефлексивних методик;
- переваги виявлення, як основи рефлексивних методик, над вимірювання;

- поле застосування рефлексивних методик в групі опитувальних методів;
- особливості вивчення цінностей як об'єкту емпіричного дослідження з використанням рефлексивної методики;
- основи експериментального вивчення в соціології;
- обґрунтування застосування асоціації в працях Г.Спенсера;
- загальну характеристику, шляхи застосування методики "Вільний асоціативний експеримент";
- загальну характеристику, шляхи застосування методики "Спрямований асоціативний експеримент";
- загальну характеристику, шляхи застосування методики "Дослідження асоціативних норм";
- загальну характеристику, шляхи застосування методики "Асоціативні дослідження прецедентних феноменів";
- прийоми психолінгвістичного аналізу семантики в емпіричних соціологічних дослідженнях;
- прийоми та техніки застосування методики ВАЕ;
- методику обробки отриманих даних в емпіричному дослідженні з використанням ВАЕ;
- підходи до розрахунку репрезентативності отриманих в дослідженні даних;
- особливості контрактивного опису асоціативних полів;
- особливості застосування проєктивних методик в сучасних соціологічних дослідженнях;
- особливості застосування проєктивних методик в сучасних маркетингових дослідженнях;
- основні положення дослідження категорій простору та часу в соціології (Б.Уорф);
- орієнтаційні типи організації простору;
- суть когнітивних карт образу простору;

вміння:

- конструювати інструментарій для рефлексивної методики;
- застосовувати прийоми та техніки рефлексивної методики;
- оцінювати якість інформації отриманої в дослідженні з використанням рефлексивної методики;
- застосовувати прийоми та техніки асоціативної методики (НАЕ, ДАН, АДПФ);
- конструювати інструментарій асоціативної методики (НАЕ, ДАН, АДПФ);
- здійснювати аналіз даних, отриманих на основі застосування асоціативної методики (НАЕ, ДАН, АДПФ);
- застосовувати прийоми та техніки методики ВАЕ;

- конструювати інструментарій ВАЕ;
- застосовувати методику обробки отриманих даних в емпіричному дослідженні з використанням ВАЕ;
- обраховувати числові характеристики асоціативного експерименту;
- здійснювати контрастивний опис асоціативних полів;
- конструювати інструментарій проективної методики ("Незакінчені речення", "Авторитетні люди", "Аналогія", "Проективні запитання");
- здійснювати аналіз даних, отриманих на основі застосування проективної методики ("Незакінчені речення", "Авторитетні люди", "Аналогія", "Проективні запитання");
- аналізувати word cloud;
- застосовувати прийоми та техніки перцептивних моделей;
- аналізувати орієнтаційні типи простору та робити висновки про типи відносин у спільнотах, що мешкають в них;
- використовувати комп'ютерний супровід при аналізі даних, отриманих на основі застосування усіх видів рефлексивних методик.

Навчальний процес відбувається за кредитно модульною системою.

Основні форми навчальної роботи, що застосовуються в ході викладання дисципліни – лекції, практичні аудиторні та домашні роботи, модульні контрольні тести, комплексний підсумковий проект з дисципліни.

Проміжні оцінки виставляються за виконання практичних робіт, модульного тесту та комплексного підсумкового проекту. Підсумкова оцінка виставляється як сума відсотків від набраних протягом роботи у модулях та за виконання комплексного підсумкового проекту з дисципліни й балів, отриманих на заліку. Тобто за формулою:

$$\Sigma_b = \Sigma_{M1+M2+P} + Z,$$

де Σ_b – підсумкова оцінка,

$M1$ – відсоток від отриманих балів у першому змістовному модулі,

$M2$ – відсоток від отриманих балів у другому змістовному модулі,

P – відсоток від отриманих балів за виконання комплексного підсумкового проекту,

Z – отримані бали під час заліку.

Вивчення дисципліни завершується заліком.

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва лекції	Кількість годин		
		лекції	практичні	С/Р
Змістовий модуль 1. Рефлексивна соціологія: методи, прийоми, техніки				
1	Тема 1. Розуміння рефлексії в емпіричному соціологічному дослідженні.	4	2	4
2	Тема 2. Асоціативні методика в емпіричних соціологічних дослідженнях.	4	2	4
	Модульний контрольний тест		2	
Змістовий модуль 2. Можливості аналізу в межах рефлексивних методик у соціології				
3	Тема 1. Проективні методика в емпіричній соціології.	4	2	4
4	Тема 2. Рефлексія в соціологічних методах аналізу.	4	2	4
	Модульний контрольний тест		2	
5	Підсумкова комплексна робота			20
	ВСЬОГО	17	17	38

Загальний обсяг годин **72** годин., в тому числі:

Лекцій – **17** годин.

Практичних занять – **17** годин.

Самостійна робота студентів - **38** годин.

ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль 1. Рефлексивна соціологія: методи, прийоми, техніки

ТЕМА 1. Розуміння рефлексії в емпіричному соціологічному дослідженні. – (10 год.)

Загальна характеристика рефлексивних методик: поле застосування. Теоретичні основи рефлексивної соціології: від Бурд'є до сьогодення. Криза опитувальних методів та актуалізація рефлексії в емпіричній соціології. Переваги та недоліки рефлексивних методик. Приклади сучасних емпіричних соціологічних досліджень з використанням рефлексивних методик. Рефлексивні методики в групі опитувальних методів. Стандартизовані опитувальні методики vs рефлексивні опитувальні методики. Переваги виявлення, як основи рефлексивних методик, над вимірюванням. Поле застосування рефлексивних методик в групі опитувальних методів. Цінності як об'єкт емпіричного дослідження з використанням рефлексивної методики (за Г.Саганенко).

Питання для самоконтролю

Запитання:

1. В чому суть рефлексивної соціології (від Бурд'є до сьогодення)?
2. В чому полягають причини актуалізації рефлексії в емпіричній соціології?
3. Які Ви знаєте переваги та недоліки рефлексивних методик?
4. В чому полягають переваги виявлення, як основи рефлексивних методик, над вимірюванням?

Завдання:

1. Знайдіть та проаналізуйте приклади сучасних вітчизняних емпіричних соціологічних досліджень з використанням рефлексивних методик.
2. Знайдіть та проаналізуйте приклади сучасних вітчизняних емпіричних соціологічних досліджень з використанням рефлексивних методик.
3. Окресліть поле застосування рефлексивних методик в групі опитувальних методів.
4. Розглянути дослідження цінностей з використанням рефлексивної методики (за Г.Саганенко).

Рекомендована література:

1. Бурд'є П. Опыт рефлексивной социологии. - <http://bourdieu.name/bourdieu-opit-refleksivnoi-sociologii>
2. Гегер А.Э. Выявление индивидуальных и групповых ценностей в группе молодежи. Релевантные методические решения/ Гегер А.Э.// Социологические исследования.- 2010.- №1.– С. 132-141.
3. Грязнова О.С. Измерение базовых жизненных ценностей: сравнение методик и результатов Ценностного исследования Шварца и Европейского социального исследования// Грязнова О.С., Руднев М.Г./

- Социологические методы в современной исследовательской практике: Сборник статей, посвященный памяти первого декана факультета социологии НИУ ВШЭ А.О. Крыштановского/ под ред. О.А. Оберемко.- 2011.- М.: Издательский дом НИУ ВШЭ.- С. 246-250.
4. Саганенко Г.И. Потенциал рефлексивных методов в выявлении релевантных ценностей/ Саганенко Г.И., Гегер А.Э., Степанова Е.И.// Социология: 4М.- 2011.- №32.-С. 75-103.
 5. Кожуховская Л.С., Позняк И.В. Рефлексивные техники, методы и приемы// Народная асвета. – 2009. - №4. - <http://www.n-aveta.by/dadatki/kozuhovskaya.pdf>
 6. Hughes Ch. Developing Reflexivity in Research.- http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/sociology/staff/academicstaff/chughes/hughesc_index/teachingresearchprocess/reflexivity/
 7. Reflexivity as method.- <http://hsr.e-contentmanagement.com/archives/vol/9/issue/1/article/257/reflexivity-as-method>

ТЕМА 2. Асоціативні методики в емпіричних соціологічних дослідженнях. – (12 год.)

Загальний огляд асоціативних методик як емпіричної соціологічної рефлексії. Експериментальне вивчення в соціології. Теоретичні основи: обґрунтування застосування асоціації в працях Г.Спенсера. Вільний асоціативний експеримент: загальна характеристика, шляхи застосування методики. Спрямований асоціативний експеримент: загальна характеристика, шляхи застосування методики. Дослідження асоціативних норм: загальна характеристика, шляхи застосування методики. Асоціативні дослідження прецедентних феноменів: загальна характеристика, шляхи застосування методики. Вільний асоціативний експеримент: соціологічні витoki та можливості застосування в сучасному емпіричному дослідженні. Вільний асоціативний експеримент: прийоми та техніки застосування методики. Методика обробки отриманих даних в емпіричному дослідженні з використанням ВАЕ. Числові характеристики асоціативного експерименту. Підходи до розрахунку репрезентативності отриманих в дослідженні даних. Контрастивний опис асоціативних полів.

Питання для самоконтролю

Запитання:

1. В чому суть експериментального вивчення в соціології?
2. Як обґрунтовує застосування асоціації у своїх працях Г.Спенсер?
3. В чому специфіка різних типів асоціативного експерименту?
4. Які Ви можете назвати прийоми психолінгвістичного аналізу семантики в емпіричних соціологічних дослідженнях?
5. Які Ви знаєте підходи до розрахунку репрезентативності отриманих в дослідженні даних?
6. В чому суть контрастивного опису асоціативних полів?

Завдання:

1. Знайдіть приклади застосування вільного асоціативного експерименту у вітчизняній та світовій науковій практиці.

Рекомендована література:

1. Дранков А.В. О возможности памяти человека фиксировать переходные вероятности/ Дранков А.В.// Количественные методы в гуманитарных науках.– 1981.- М.: Моск. ун-т.– С. 146–152.
2. Параконцептуальные заимствования. Интернационализация аксиологической составляющей и аксиологических концептов// Привалова И.В. Интеркультура и вербальный знак (лингвокогнитивные основы межкультурной коммуникации): Монография.– М.: Гнозис, 2005. – Гл. 4 (§ 4.3).- С.297-313.
3. Mauelshagen J., Greggers U. Experimental access to associative learning in honeybees.- http://www.neurobiologie.fu-berlin.de/menzel/Pub_AGmenzel/MauelshagenGreggers_Apidologie_1993.pdf
4. Park L., Shobe K. Associative and categorical relations in the associative memory illusion.- <http://socrates.berkeley.edu/~kihlstrm/AMI-PSK-Supplement.htm>
5. Vylomova E. On associations experiments.- http://it-claim.ru/Persons/Vilomova_Kate/on_associative_experiments.pdf

Змістовий модуль 2. Можливості аналізу в межах рефлексивних методик у соціології

Тема 1. Проективні методики в емпіричній соціології. – (10 год.)

Методологічні підґрунтя застосування проективних методів у сучасних соціологічних дослідженнях. Тематика наукового пошуку із застосуванням проективних методик. Поєднання проективних методів з кількісною та якісною соціологічними стратегіями. Проективні методи в кількісних дослідженнях. Проективні методи в якісних дослідженнях. Переваги і недоліки у застосуванні проективних методів. Інструментальні переваги. Змістовні переваги. Труднощі пов'язані із застосуванням проективних методів. Проективні методики: суть, процедури, техніки. Асоціативні проективні методики. Проективні методики на завершення завдання. Методики конструювання. Експресивні проективні методики. Ранжування. Техніка "сходи". Інтерв'ю з виявлення прихованого змісту. Символічний аналіз. Лінгвосоціологічні тестові методики. Аналіз даних, отриманих на основі застосування проективної методики.

Питання для самоконтролю

Запитання:

1. В чому особливості застосування проєктивних методик в сучасних соціологічних дослідженнях?
2. В чому специфіка конструювання інструментарію проєктивної методики ("Незакінчені речення", "Авторитетні люди", "Аналогія", "Проєктивні запитання")?
3. В чому полягає специфіка аналізу даних, отриманих на основі застосування проєктивної методики?
- 4.

Завдання:

1. Спробуйте застосувати комп'ютерні програми при аналізі даних, отриманих на основі застосування проєктивної методики (наприклад, аналіз word cloud).
2. Знайдіть приклади досліджень із застосуванням проєктивних методик в Україні та у світі.

Рекомендована література:

1. Галян І.М. Проєктивні методики/ Психологія// Психодіагностика. - http://pidruchniki.ws/12281128/psihologiya/proektivni_metodiki
2. Галян І.М. Проєктивні методики дослідження особистості/ Психологія// Психодіагностика. - http://pidruchniki.ws/15931106/psihologiya/proektivni_metodiki_doslidzhennya_osobistosti
3. Проєктивні методи в маркетингових дослідженнях. - <http://ukrarticles.pp.ua/biznes-i-finansy/16801-proektivnye-metody-v-marketingovykh-issledovaniyax.html>
4. Проєктивні Методики - Ефективний Якісний Метод Маркетингових Досліджень Споживачів. - <http://ukrarticles.pp.ua/biznes-i-finansy/16721-proektivnye-metodiki-yeffektivnyj-kachestvennyj-metod-marketingovykh-issledovaniy-potrebitelej.html>
5. Проєктивні методики дослідження. - http://www.kneu.dp.ua/moodle-new/pluginfile.php/26836/mod_resource/content/0/PSP_7.108_8.108_OM_9.3.pdf

Тема 2. Рефлексія в соціологічних методах аналізу. – (12 год.)

Перцептивні моделі та орієнтаційні типи організації простору. Дослідження категорій простору та часу в соціології (Б.Уорф). Орієнтаційні типи організації простору. Компонент соціально-культурного простору. Компонент просторової комунікації. Компонент, в якому здійснюється вербалізована експлікація соціально-культурного простору та просторової комунікації. Когнітивні карти образу простору. Архітектоніка. Представлення даних, отриманих на основі застосування рефлексивних методик у вигляді “ментальних карт”.

Питання для самоконтролю

Запитання:

1. Які Ви знаєте орієнтаційні типи організації простору?
2. Як Ви розумієте поняття "когнітивні карти образу простору"?
3. Що являє собою архітектоніка?
4. В чому специфіка конструювання та аналізу "ментальних карт"?

Завдання:

1. Ознайомтесь з дослідженням категорій простору та часу в соціології (Б.Уорф).

Рекомендована література:

1. Завельский А.А., Завельская Д.А., Платонов. С.И. Текст и его интерпретация (Электронный ресурс).- [Джерело доступу]: textology.ru
2. Кармадонов О. А. „Символ” в эмпирических исследованиях: опыт зарубежных социологов// Социологические исследования. - 2004. - № 6. - С. 130–138.
3. Костенко Н.В. Ценности и символы в массовой коммуникации. – К.: Наукова думка, 1993. – 190.
4. Павлова Н.Д. Современный диалог-анализ// Иностранная психология. – 1996, № 6. – С. 62 – 68.
5. Петренко В.Ф., Митина О.В. Психосемантический анализ динамики общественного сознания (на материале политического менталитета). – Смоленск: Изд-во СГУ, 1997. – 214 с.
6. Слово в действии. Интент-анализ политического дискурса / Под. Ред. Т. Н. Ушаковой, Н. Д. Павловой. – СПб.6 Алетейя, 2000. – 316 с.
7. Татарова Г.Г. Система языковых конструктов анализа социологических данных// Вестник российского университета дружбы народов. Серия социология.- 2003.- №4-5.
8. Толстова Ю.Н. Идеи моделирования, системного анализа «качественной социологии»: возможность стыковки// Социология 4М. – 1997. - № 8.
9. Хеллевик О. Социологический метод/ Пер. с норв. - М.: Весь мир, 2002. - 192 с.

ПЛАН ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

Рефлексивна соціологія: методи, прийоми, техніки

ТЕМА 1. Розуміння рефлексії в емпіричному соціологічному дослідженні.

Практична робота 1.1.

Тема: Поле застосування рефлексивних методик в групі опитувальних методів.

Мета: навчитись конструювати інструментарій для рефлексивної методики.

Завдання:

- обрати проблематику, тематику, концепт для вивчення;
- сконструювати інструмент рефлексивної методики;
- апробувати його в групі;
- зробити висновки щодо процесу апробації: сприйняття інструменту респондентами.

Рекомендована література:

1. Бурдьє П. Опыт рефлексивной социологии. - <http://bourdieu.name/bourdieu-opit-refleksivnoi-sociologii>
2. Гегер А.Э. Выявление индивидуальных и групповых ценностей в группе молодёжи. Релевантные методические решения/ Гегер А.Э.// Социологические исследования.- 2010.- №1.- С. 132-141.
3. Грязнова О.С. Измерение базовых жизненных ценностей: сравнение методик и результатов Ценностного исследования Шварца и Европейского социального исследования// Грязнова О.С., Руднев М.Г./ Социологические методы в современной исследовательской практике: Сборник статей, посвященный памяти первого декана факультета социологии НИУ ВШЭ А.О. Крыштановского/ под ред. О.А. Оберемко.- 2011.- М.: Издательский дом НИУ ВШЭ.- С. 246-250.
4. Саганенко Г.И. Потенциал рефлексивных методов в выявлении релевантных ценностей/ Саганенко Г.И., Гегер А.Э., Степанова Е.И.// Социология: 4М.- 2011.- №32.-С. 75-103.
5. Кожуховская Л.С., Позняк И.В. Рефлексивные техники, методы и приемы// Народная асвета. – 2009. - №4. - <http://www.n-asveta.by/dadatki/kozuhovskaya.pdf>
6. Hughes Ch. Developing Reflexivity in Research.- http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/sociology/staff/academicstaff/chughes/hughes_index/teachingresearchprocess/reflexivity/
7. Reflexivity as method.- <http://hsr.e-contentmanagement.com/archives/vol/9/issue/1/article/257/reflexivity-as-method>

ТЕМА 2. Асоціативні методики в емпіричних соціологічних дослідженнях.

Практична робота 1.3.

Тема: **Вільний асоціативний експеримент.**

Мета: навчитись конструювати інструментарій ВАЕ.

Завдання:

- обрати проблематику дослідження;
- сконструювати інструмент обраної методики;
- обґрунтувати інструмент (набори концептів у ньому);
- апробувати його в групі;
- зробити висновки щодо процесу апробації: сприйняття інструменту респондентами.

Рекомендована література:

1. Дранков А.В. О возможности памяти человека фиксировать переходные вероятности/ Дранков А.В.// Количественные методы в гуманитарных науках.– 1981.- М.: Моск. ун-т.– С. 146–152.
2. Параконцептуальные заимствования. Интернационализация аксиологической составляющей и аксиологических концептов// Привалова И.В. Интеркультура и вербальный знак (лингвокогнитивные основы межкультурной коммуникации): Монография.– М.: Гнозис, 2005. – Гл. 4 (§ 4.3).- С.297-313.
3. Mauelshagen J., Greggers U. Experimental access to associative learning in honeybees.- http://www.neurobiologie.fu-berlin.de/menzel/Pub_AGmenzel/MauelshagenGreggers_Apidologie_1993.pdf
4. Park L., Shobe K. Associative and categorical relations in the associative memory illusion.- <http://socrates.berkeley.edu/~kihlstrm/AMI-PSK-Supplement.htm>
5. Vylomova E. On associations experiments.- http://it-claim.ru/Persons/Vilomova_Kate/on_associative_experiments.pdf

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

Можливості аналізу в межах рефлексивних методик у соціології

Тема 1. Проективні методики в емпіричній соціології.

Практична робота 2.1.

Тема: **Загальний огляд проективних методик як емпіричної соціологічної рефлексії.**

Мета: навчитись конструювати інструментарій проективної методики.

Завдання:

- обрати проективну методику ("Незакінчені речення", "Авторитетні люди", "Аналогія", "Проективні запитання");

- сконструювати інструмент обраної методики;
- апробувати його в групі;
- зробити висновки щодо процесу апробації: сприйняття інструменту респондентами.

Рекомендована література:

1. Галян І.М. Проективні методики/ Психологія// Психодіагностика. - http://pidruchniki.ws/12281128/psihologiya/proektivni_metodiki
2. Галян І.М. Проективні методики дослідження особистості/ Психологія// Психодіагностика. - http://pidruchniki.ws/15931106/psihologiya/proektivni_metodiki_doslidzhennya_osobistosti
3. Отріщенко Н. Особливості застосування проективних методів у соціології / Наталія Отріщенко// Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Випуск 19. – Харків: Видавництво Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2013.- С. 214-222.
4. Проективні методи в маркетингових дослідженнях. - <http://ukrarticles.pp.ua/biznes-i-finansy/16801-proektivnye-metody-v-marketingovykh-issledovaniyax.html>
5. Проективні Методики - Ефективний Якісний Метод Маркетингових Досліджень Споживачів. - <http://ukrarticles.pp.ua/biznes-i-finansy/16721-proektivnye-metodiki-yeffektivnyj-kachestvennyj-metod-marketingovykh-issledovanij-potrebitelej.html>
6. Проективні методики дослідження. - http://www.kneu.dp.ua/moodle-new/pluginfile.php/26836/mod_resource/content/0/PSP_7.108_8.108_OM_9.3.pdf

Тема 2. Рефлексія в соціологічних методах аналізу.

Практична робота 2.3.

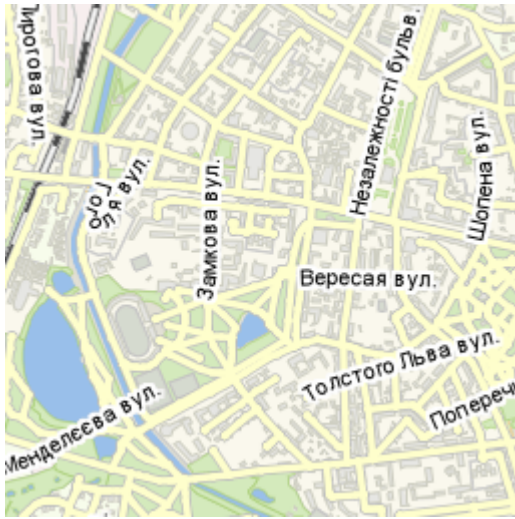
Тема: **Орієнтаційні типи простору та типи відносин у них.**

Мета: навчитись аналізувати орієнтаційні типи простору та робити висновки про типи відносин у спільнотах, що мешкають в них.

Завдання:

- розглянути надані карти та проаналізувати архітектоніку;
- виявити національні, міфологічні та релігійні архетипи;
- зробити висновки про відносини в спільнотах, що проживають у відповідному просторі.

Приклади карт:

М. Рівне

м. Хуст

Рекомендована література:

1. Завельский А.А., Завельская Д.А., Платонов. С.И. Текст и его интерпретация (Електронний ресурс).- [Джерело доступу]: textology.ru
2. Кармадонов О. А. „Символ” в емпіричних дослідженнях: опыт зарубежных социологов// Социологические исследования. - 2004. - № 6. - С. 130–138.
3. Костенко Н.В. Ценности и символы в массовой коммуникации. – К.: Наукова думка, 1993. – 190.
4. Павлова Н.Д. Современный диалог-анализ// Иностранная психология. – 1996, № 6. – С. 62 – 68.
5. Петренко В.Ф., Митина О.В. Психосемантический анализ динамики общественного сознания (на материале политического менталитета). – Смоленск: Изд-во СГУ, 1997. – 214 с.
6. Слово в действии. Интент-анализ политического дискурса / Под. Ред. Т. Н. Ушаковой, Н. Д. Павловой. – СПб.б Алетей, 2000. – 316 с.
7. Татарова Г.Г. Система языковых конструкторов анализа социологических данных// Вестник российского университета дружбы народов. Серия социология.- 2003.- №4-5.
8. Толстова Ю.Н. Идеи моделирования, системного анализа «качественной социологии»: возможность стыковки// Социология 4М. – 1997. - № 8.
9. Хеллевик О. Социологический метод/ Пер. с норв. - М.: Весь мир, 2002. - 192 с.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

Рефлексивна соціологія: методи, прийоми, техніки

ТЕМА 1. Розуміння рефлексії в емпіричному соціологічному дослідженні.

Практична робота 1.2.

Тема: Приклади сучасних емпіричних соціологічних досліджень з використанням рефлексивних методик.

Мета: познайомитись з прикладами сучасних емпіричних соціологічних досліджень, в яких було застосовано рефлексивні методики.

Завдання:

- знайти приклад (-и) сучасного емпіричного соціологічного дослідження, в якому було застосовано рефлексивні методики;
- проаналізувати переваги та недоліки використання методики;
- оцінити якість інформації отриманої в дослідженні (за можливості).

Результат самостійної роботи. Письмова практична робота, що складається з відповідей на поставлені у завданнях запити.

ТЕМА 2. Асоціативні методики в емпіричних соціологічних дослідженнях.

Практична робота 1.4.

Тема: Методика обробки отриманих даних в емпіричному дослідженні з використанням ВАЕ.

Мета: навчитись обраховувати числові характеристики асоціативного експерименту та здійснювати контрастивний опис асоціативних полів.

Завдання:

- отримані в межах попередньої практичної роботи дані перевести в числові;
- здійснити узагальнення числових даних;
- запропонувати контрастивний опис асоціативних полів;
- зробити висновки на основі зробленого опису.

Результат самостійної роботи. Письмова практична робота, що складається з відповідей на поставлені у завданнях запити.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

Можливості аналізу в межах рефлексивних методик у соціології

Тема 1. Проективні методики в емпіричній соціології.

Практична робота 2.2.

Тема: Методика обробки отриманих даних в емпіричному дослідженні з використанням проективної методики.

Мета: навчитись обраховувати числові характеристики проективної методики.

Завдання:

- отримані в межах попередньої практичної роботи дані перевести в числові;
- здійснити узагальнення числових даних;
- проаналізувати отримані дані;
- зробити висновки на основі зробленого аналізу.

Результат самостійної роботи. Письмова практична робота, що складається з відповідей на поставлені у завданнях запити.

Тема 2. Рефлексія в соціологічних методах аналізу.

Практична робота 2.4.

Тема: **Ментальні карти, як спосіб організації даних**

Мета: навчитися конструювати ментальні карти.

Завдання:

1. обрати дані, отримані на основі застосування однієї з рефлексивних методик, опрацьованих в межах курсу;
2. сконструювати ментальну карту:
 - обґрунтувати вузол карти;
 - пояснити взаємозв'язок між дочірніми та головним вузлами;
 - проаналізувати загальну структуру ментальної карти.
3. зробити аналітичні висновки щодо наповнення та структури ментальної карти.

Результат самостійної роботи. Письмова практична робота, що складається з відповідей на поставлені у завданнях запити.

КОМПЛЕКСНА ПІДСУМКОВА РОБОТА

Розробити основні методологічні аспекти дослідження з застосуванням рефлексивної методики (на вибір), створити та опрацювати масив отриманих соціологічних даних та на основі результатів аналізу підготувати комплексну підсумкову роботу з курсу “Рефлексивні методики в емпіричних соціологічних дослідженнях” за *індивідуально визначеними тематиками*. Комплексна підсумкова робота з курсу готується за *наступним зразком* (включає елементи):

1. дизайн соціологічного дослідження:
 - актуальність, об’єкт, предмет, гіпотези;
 - обґрунтування обраної методики;
 - інструментарій;
2. масив даних;
3. результати дослідження у графічному вигляді;
4. аналіз та висновки за результатами соціологічного дослідження.

Приклади можливих тематик:

1. Дослідження цінностей малої групи: на основі комбінованої методики.
2. Конструювання образу представника нації: на основі вільного асоціативного експерименту.
3. Конструювання образу представника професії: на основі вільного асоціативного експерименту.
4. Конструювання образу політика: на основі вільного асоціативного експерименту.
5. Конструювання образу феномену "X": на основі проективної методики ("Незакінчені речення", "Авторитетні люди", "Аналогія", "Проективні запитання").
6. Аналіз орієнтаційних типів простору міст X та Y.
7. Інтент-аналіз політичної комунікації.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО КОМПЛЕКСНОЇ ПІДСУМКОВОЇ РОБОТИ.

Комплексна підсумкова робота – стислий концептуальний письмовий виклад методологічних складових та результатів авторського емпіричного (пілотажного) дослідження.

Мета підготовки студентом комплексної підсумкової роботи – продемонструвати вміння застосовувати рефлексивні методики в емпіричних соціологічних дослідженнях.

Автором при написанні комплексної підсумкової роботи *мають бути продемонстровані такі навички і вміння:*

- конструювати дизайн дослідження,
- розробляти інструмент дослідження,
- будувати вибірку,

- проводити поле,
- вводити отримані результати,
- аналізувати отримані дані,
- робити аналітичні висновки.

Обсяг комплексної підсумкової роботи не лімітується, оскільки залежить від тематики, однак не має бути менше, ніж 5 арк.

Вимоги до виконання та організації процесу написання комплексної підсумкової роботи

Вибір теми комплексної підсумкової роботи. Вибір теми здійснюється студентом з урахуванням двох можливостей:

- обрати тематику із запропонованого списку й сформулювати тему шляхом її індивідуалізації,
- самостійно обрати тему, ґрунтуючись на власні царини наукового зацікавлення.

Структура комплексної підсумкової роботи:

1. дизайн соціологічного дослідження:
 - актуальність, об'єкт, предмет, гіпотези;
 - обґрунтування обраної методики;
 - інструментарій;
2. масив даних;
3. результати дослідження у графічному вигляді;
4. аналіз та висновки за результатами соціологічного дослідження.

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

1. В чому суть рефлексивної соціології (від Бурд'є до сьогодні)?
2. В чому полягають причини актуалізації рефлексії в емпіричній соціології?
3. Які Ви знаєте переваги та недоліки рефлексивних методик?
4. В чому полягають переваги виявлення, як основи рефлексивних методик, над вимірюванням? В чому суть експериментального вивчення в соціології?
5. Як обґрунтовує застосування асоціації у своїх працях Г.Спенсер?
6. В чому специфіка різних типів асоціативного експерименту?
7. Які Ви можете назвати прийоми психолінгвістичного аналізу семантики в емпіричних соціологічних дослідженнях?
8. Які Ви знаєте підходи до розрахунку репрезентативності отриманих в дослідженні даних?
9. В чому суть контрастивного опису асоціативних полів?
10. В чому особливості застосування проєктивних методик в сучасних соціологічних дослідженнях?
11. В чому специфіка конструювання інструментарію проєктивної методики ("Незакінчені речення", "Авторитетні люди", "Аналогія", "Проєктивні запитання")?
12. В чому полягає специфіка аналізу даних, отриманих на основі застосування проєктивної методики?
13. Які Ви знаєте орієнтаційні типи організації простору?
14. Як Ви розумієте поняття "когнітивні карти образу простору"?
15. Що являє собою архітектоніка?
16. В чому суть методики виявлення інтенцій в тексті?

ТЕСТУВАННЯ ЯК КОНТРОЛЬ ПОТОЧНИХ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

Тестування – це спосіб визначення рівня знань і вмінь студентів за допомогою спеціальних тестових завдань, як правило, у вигляді запитань або задач.

Виклад вимог та правил проходження тестів студентами. Тест виконується студентом індивідуально протягом заняття. Кожне з тестових питань має одну коректну відповідь.

ТЕСТ 1

Розрізняють семантику:

- об'єктивну й суб'єктивну
- реальну й віртуальну
- істину й хибну
- наявну й латентну

Асоціативний експеримент проводиться в режимі:

- «запит-реакція»
- «питання-відповідь»
- «стимул-реакція»
- «заохочення-відповідь»

Асоціативне поле є:

- частиною свідомості респондента
- фрагментом образу світу
- елементом культури представника групи
- системою свідомості

Найбільш частотні реакції під час асоціативного експерименту утворюють:

- семантичне поле слова-стимула
- прагматичне поле слова-стимула
- когнітивне поле слова-стимула
- перцептивне поле слова-стимула

Під час вільного асоціативного експерименту (ВАЕ) респондентів просять відреагувати словом (-ами) на слово-стимул при цьому:

- не обмежуючи їх вибір класифікаційними ознаками
- обмежуючи їх вибір класифікаційними ознаками
- обмежуючи їх вибір 1-2-ма класифікаційними ознаками
- не обмежуючи їх вибір великою кількістю класифікаційних ознак

Найчастіше ВАЕ застосовують наразі для вивчення:

- когнітивної ментальності
- характеристик свідомості
- етнічної ідентичності
- культурної спорідненості

Під час спрямованого асоціативного експерименту (САЕ) респондентам пропонують записати свої асоціації:

- у певній стилістичній або семантичній формі
- у певній графічній або семантичній формі
- у певній вербальній або семантичній формі
- у певній граматичній або семантичній формі

САЕ може використовуватись для реконструкції вербальної оцінки:

- характеру людини
- свідомості людини
- людського тіла
- людського менталітету

Метою САЕ може бути відтворення:

- асоціативних автопортретів
- лінгвокультурних автопортретів
- перцептивних автопортретів
- семантичних автопортретів

Стимули САЕ аналізуються за такими модусами оцінки як:

- кількість, забарвлення, величина, когнітивістика
- вага, наповненість, межі, семантика
- форма, розмір, колір, симбіотика
- простір, критерії, кордони, граматики

Дослідження асоціативних норм (ДАН) використовується для визначення:

- актуальних і застарілих архетипів
- соціальних і культурних архетипів
- візуальних і вербальних архетипів
- соціетальних і етнічних архетипів

Під час використання ДАН працюють з:

- асоціативними маркерами
- асоціативними нормами
- асоціативними елементами
- асоціативними словниками

ДАН проводиться в режимі:

- «запит-реакція»
- «питання-відповідь»
- «реакція-стимул»
- «заохочення-відповідь»

Вперше ДАН було застосовано:

- 1981 року
- 1988 року
- 1991 року
- 1998 року

Асоціативні дослідження прецедентних феноменів (АДПФ) ґрунтуються на твердженні, що існує:

- «базове ядро стереотипних знань»
- «єдина складова свідомості»
- «основа прецедентного феномена»
- «сталий елемент культурних стереотипів»

Прикладом прецедентної ситуації для нації може бути:

- революція
- масова міграція
- вибух на шахті
- підвищення цін

Прикладом прецедентного тексту для народу може бути:

- плітка
- анекдот
- судження
- переказ

Прикладом реального прецедентного імені для представників української нації може бути:

- Євпраксія-Адельгейда Всеволодівна
- Михайло Глинський
- Криштоф Косинський
- Віктор Янукович

Прикладом літературного прецедентного імені для представників нації може бути:

- Гарі Потер
- Івасик Телесик
- Буратіно
- Чиполіно

Паремія – це специфічна форма:

- прислів'я
- приказки
- казки
- диплому

ТЕСТ 2

Підгрунття проєктивних методів міститься в:

- психологічних теоріях особистості
- соціологічних теоріях особистості
- феноменологічних теоріях особистості
- етнометодологічних теоріях особистості

Емпірична апробація проєктивних методів відбувалась в рамках:

- медичної неврології
- педагогічної педіатрії
- клінічної психології
- академічної психіатрії

Поява поняття проєктивного методу у науковому дискурсі датується:

- початком XVII ст.
- початком XVIII ст.
- початком XIX ст.
- початком XX ст.

В цілому, серед головних особливостей проєктивних методів дослідники називають (*оберіть варіант у кожному зі стовпчиків*):

☐ невизначеність стимульного матеріалу	☐ можливість уникнути комунікативної бажаності відповіді
☐ невизначеність візуального матеріалу	☐ можливість уникнути соціальної бажаності відповіді
☐ невизначеність вербального матеріалу	☐ можливість уникнути вербальної бажаності відповіді
☐ невизначеність латентного матеріалу	☐ можливість уникнути латентної бажаності відповіді

Г.Ліндзі виділив (СКІЛЬКИ?) критеріїв для диференціювання проєктивних методів:

- 2
- 4
- 6
- 8

Розрізняють характер тестового матеріалу (за Г.Ліндзі):

- сенситивний чи структурований
- емпіричний чи теоретичний
- індивідуальний чи груповий
- _____

Розрізняють рівень дослідження (за Г.Ліндзі):

- сенситивний чи структурований
- емпіричний чи теоретичний
- індивідуальний чи груповий
- _____

Проектний метод НЕ вимагає від респондента реакції у формі (оберіть варіант у кожному зі стовпчиків):

☐ відповіді	☐ вільного ранжування
☐ асоціації	☐ творчої експресії
☐ конструкції	☐ конструкції
☐ завершення	☐ надбудови

Яка з царин НЕ є такою, в якій застосування проєктивних методик дає найкращі результати:

- розвідувальна стадія дослідження
- дослідження політичного дискурсу
- дослідження чутливих тем
- дослідження образів, стереотипів, установок

Загалом, визначальним при прийнятті рішення про залучення проєктивного методу до того чи іншого проєкту є майбутня процедура:

- дизайну дослідження
- розрахунку вибірки
- аналізу
- прогнозування

До інструментальних переваг у застосуванні проєктивних методів НЕ належать:

- подолання комунікативних бар'єрів
- інтерес респондентів до нестандартних методик
- вивчення емоційних та символічних реакцій
- легкість поєднання з іншими методами

До змістовних переваг у застосуванні проєктивних методів НЕ належать:

- доступ до словника групи

- генерування ідей та інсайтів
- відсутність рамки для респондента
- уникнення соціальної бажаності

Серед труднощів, що пов'язані із застосуванням проєктивних методів є група етичних проблем, це проблеми:

- часткового приховування істинної мети дослідження від його учасників
- що пов'язані з аналізом та інтерпретацією результатів
- затратності на проведення дослідження
- відсутності стандартних процедур аналізу та інтерпретації

Серед труднощів, що пов'язані із застосуванням проєктивних методів є група процедурних проблем, це проблеми:

- часткового приховування істинної мети дослідження від його учасників
- що пов'язані з аналізом та інтерпретацією результатів
- затратності на проведення дослідження
- _____

Проєктивні методики дають можливість:

- "відкоригувати" свідомість людини
- "відтворити" свідомість людини
- "розкрити" свідомість людини
- "обдурити" свідомість людини

Проєктивні методики поділяються на:

- п'ять груп
- шість груп
- сім груп
- вісім груп

Серед методик конструювання найбільш поширеними є:

- модифікований ТАТ
- колаж
- проєктивні запитання
- ранжування

Модифікований ТАТ:

- Тематичний Аперцепційний Тест Мюррея
- Тлумачний Асоціативний Тест Мюррея
- Текстовий Агрегаційний Тест Мюррея
- Термінологічний Авторський Тест Мюррея

Під час проведення модифікованого ТАТ респондентам показують:

- фільми

- мультфільми
- картинки
- рекламу

До експресивних методик **НЕ** відносять:

- психорисунки
- рольові ігри
- колаж
- _____

Методики ранжування передбачають здійснення респондентами ранжування характеристик об'єктів за:

- будь-якою ознакою
- будь-якими ознаками
- визначеною ознакою
- визначеними ознаками

Серед методик і технік проведення групових та індивідуальних глибинних інтерв'ю **НЕ** можна виділити:

- техніку "сходи" (laddering)
- техніку виявлення прихованого змісту
- символічний аналіз
- інтеракційний аналіз

Лінгвосоціологічний підхід передбачає, що який би не був зміст інформації, пропущений через свідомість того, хто приймає інформацію, він:

- уточнюється
- змінюється
- кодується
- забувається

Оскільки обсяг семантичного словника різних людей різний, може виникнути:

- "ефект значенневих щипців"
- "ефект значенневих лещат"
- "ефект значенневих ножиць"
- "ефект значенневих плоскогубців"

Лінгвосоціологічна методика "Номінали" традиційно використовується для визначення рівня впізнання:

- політичних діячів
- літературних героїв
- небіжчиків

Однією з найпоширеніших є тенденція на використання аналізу:

- mental map
- predictive code
- word cloud
- visual spot

Мікро-макрокосмічну перцептивну модель компонують такі базові категорії як:

- просторовість;
- темпоральність;
- холістичність;
- валідність

Порівняльні дослідження мовного оформлення категорій простору і часу в різноструктурованих мовах проведені:

- Б.Уорфом
- Ф.Коллінжем
- В.Коваліком
- М.Сташкевічем

Концепти "час", "простір", "рух", "колір" в історичному ракурсі представляють собою мінливі феномени, семантична наповненість яких залежить від:

- політичних факторів
- релігійних факторів
- територіальних факторів
- соціальних факторів

Категорія простору в соціальних науках обов'язково супроводжується терміном:

- "холістика"
- "партикулярістика"
- "проксеміка"
- "темпоралістика"

Розрізняють чотири територіальні зони при спілкуванні. До них НЕ належить:

- інтимна (15-46 см)
- особиста (46-120 см)
- соціальна (120-360 см)
- суспільна (понад 360 см)

Використовуючи поняття *проксемика* виділяють:

- компонент соціально-культурного простору
- компонент просторової комунікації
- компонент символічних смислів
- компонент, в якому здійснюється вербалізована експлікація соціально-культурного простору та просторової комунікації

Різне уявлення просторових відносин або компонент соціально-культурного простору проявляється на рівні:

- архітектурних стереотипів
- гендерних стереотипів
- етнічних стереотипів
- візуальних стереотипів

Представлення даних, отриманих в результаті застосування рефлексивних методик, можливе у вигляді:

- “візуальних карт”
- “ментальних карт”
- “графічних карт”
- “структурних карт”

ОРІЄНТОВНІ НОРМИ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ, ВМІНЬ ТА КОМПЕТЕНЦІЙ СТУДЕНТІВ

Дисципліна “Рефлексивні методики в емпіричних соціологічних дослідженнях” передбачає організацію системи поточного, модульного та підсумкового контролю. Навчальна дисципліна складається з 2 модулів та оцінюється за кредитно-модульною системою.

Результати навчальної діяльності студентів оцінюються за 100-бальною шкалою, що включає рейтингові бали за перелік робіт (*аудиторні практичні роботи, самостійну роботу (включаючи домашні практичні роботи), модульний контроль та залік*).

Форми поточного контролю:

Виконана робота	<i>Max – 100 балів</i>
Практична аудиторна робота 1.1	10
Практична домашня робота 1.2	10
Практична аудиторна робота 1.3	15
Практична аудиторна робота 1.4	25
Практична домашня робота 1.5	20
Модульний контрольний тест	20
Виконана робота	<i>Max – 100 балів</i>
Практична аудиторна робота 2.1	10
Практична домашня робота 2.2	15
Практична аудиторна робота 2.3	25
Практична домашня робота 2.4	30
Модульний контрольний тест	20
Комплексна підсумкова робота з курсу	<i>Max – 100 балів</i>

Модульний контроль

Модульний контроль знань студентів проводиться після завершення вивчення кожного модуля та передбачає виконання наступних завдань:

I модуль: тест.

II модуль: тест.

Співвідношення семестрової роботи та заліку складає 80:20.

	Змістовний модуль 1 (ЗМ 1)	Змістовний модуль 2 (ЗМ 2)	Комплексна підсумкова робота	Залік	Разом (підсумкова оцінка)
Максимальна оцінка в балах	30	30	20	20	100

РЕЙТИНГОВА СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ СТУДЕНТІВ

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

За 100-бальною шкалою	Оцінка за національною шкалою		
90-100	5	відмінно	зараховано
85-89	4	добре	
75-84			
65-74	3	задовільно	
60-64			
35-59	2	незадовільно	незараховано
1-34			

При цьому, кількість балів відповідає оцінці:

1-34 – “незадовільно” з обо’язковим повторним вивченням дисципліни;

35-59 – “незадовільно” з можливістю повторного складання;

60-64 – “задовільно” (“достатньо”);

65-74 – “задовільно”;

75-84 – “добре”;

85-89 – “добре” (“дуже добре”);

90-100 – “відмінно”.

ОПОРНИЙ КОСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

Рефлексивна соціологія: методи, прийоми, техніки

ТЕМА 1. Розуміння рефлексії в емпіричному соціологічному дослідженні.

Лекція 1. Загальна характеристика рефлексивних методик: поле застосування.

Загальна характеристика рефлексивних методик: поле застосування.

РЕФЛЕКСІЯ - (від лат. reflexio - звернення назад) - англ. reflexion; нім. Reflexion. 1. розмірковування, наповнені сумнівами, протиріччями, аналіз власного психологічного стану. 2. Принцип людського мислення, що спрямовує на осмислення й усвідомлення власних форм. В загальному розумінні розрізняють елементарну, наукову й філософську рефлексію.

Відповідно до типів рефлексії виділяють чотири групи рефлексивних методик:

1. *Кооперативна рефлексія.* Рефлексивні методики (техніки, вправи) даного типу забезпечують проектування колективної діяльності й кооперацію спільних дій суб'єктів діяльності. Акцент спрямовано на результати рефлексування, а не на процесуальні моменти прояву цього механізму.
2. *Комунікативна рефлексія.* Виступає в якості найвагомійшої складової комунікативного акту, міжособистісного сприйняття й характеризується як специфічна якість пізнання людини людиною.
3. *Особистісна рефлексія.* Методи і вправи даної групи формують здатність й потребу у аналізі власних вчинків суб'єкта, образів власного «Я» як індивідуальності, апробування й переусвідомлення особистісних стереотипів (шаблонів дії).
4. *Інтелектуальна рефлексія.* Дана група вправ спрямована на вирішення проблем організації когнітивних процесів переробки інформації й розробки засобів навчання розв'язування типових і оригінальних задач.

Царини застосування поняття:

Філософія. Можна виділити кілька ступенів або видів рефлексії:

- рефлексія як психологічний акт на елементарному рівні, коли людям властиво аналізувати свої дії і вчинки з точки зору буденних, буденних уявлень, життєвого досвіду і того чи іншого рівня власної культури;
- наукова рефлексія: аналіз і критичне переосмислення теоретичного знання, заснованого на методах та прийомах наукових досліджень, що застосовуються в тій чи іншій галузі науки;
- і, нарешті, філософська рефлексія як усвідомлення й осмислення, перш за все, граничних підстав буття, мислення, пізнання, цінностей, людської культури в цілому.

Рефлексія особливо важлива для особистості в моменти перегляду життєво важливих установок, у кризові моменти існування, періоди переоцінки цінностей; для теоретичного свідомості (науки і філософії) - у періоди їх якісних зрушень, зміни парадигм і світоглядних позицій.

Психологія. У психології рефлексія досліджується в межах чотирьох аспектів: кооперативного, комунікативного, інтелектуального та особистісного. Відповідно до цього визначені її типи.

Педагогіка. Рефлексія у педагогіці може бути представлена як: а) рефлексія як загальна людська діяльність, б) особливий характер предмета цієї діяльності як вираження специфічного педагогічного зрізу людського буття: саме так я пропоную поглянути на наш світ педагогічного - як на зріз культури, в одному ряду з політичним, економічним, художнім та ін. в) ряд образів цієї предметної діяльності: тільки виходячи з наявності такого ряду - і з його пізнанні як такого - можна потім говорити про те, що цікавить кожного практичного педагога: про типи педагогічної рефлексії, прийоми рефлексивної діяльності педагога, технології - або, звужуючи завдання - правила побудови рефлексивного поля в педагогічному процесі.

Теоретичні основи рефлексивної соціології: від Бурд'є до сьогодні. У праці П.Бурд'є "Досвід рефлексивної соціології" пропонується розуміння рефлексивної соціології та огляд методів, якими необхідно володіти досліднику, що застосовуватиме її теоретичні основи. Серед таких методів відносно мислення, радикальний сумнів, подвійний зв'язок і конверсія, включена об'єктивація.

Криза опитувальних методів та актуалізація рефлексії в емпіричній соціології.

Досить розгорнуто й детально описують проблеми, що виникли в царині опитувальних методів у своїй статті "Криза в методах опитування та шляхи її подолання"¹ В.Паніотто та Н.Харченко. Зокрема, вони відмічають, що у ХХІ ст. процеси, що почалися раніше у інших країнах, докотились і до України й response rate (RR) в інтерв'ю почав падати. Протягом останніх п'яти років він впав до критичної межі (особливо у великих містах). Певні рішення проблем опитування науковці вбачають у застосуванні САТІ та онлайн-опитуваннях. Однак, для теренів України, наразі й вони не є абсолютною панацеєю.

Якщо поглянути на проблему з іншого боку – з позиції необхідності значних за обсягом вибірок та великих за текстовим розміром (зазвичай) опитувальників, то одним з вирішення проблеми опитувальних методів, власне, може бути застосування рефлексивних методик. Особливостями яких є те, що вони застосовуються до невеликих за обсягом вибірок та мають стислий інструментарій.

Лекція 2. Рефлексивні методики в групі опитувальних методів.

Стандартизовані опитувальні методики vs рефлексивні опитувальні методики. Одним з найбільш вдалих у методологічному сенсі досліджень,

¹ Доступно за: [http://kiis.com.ua/materials/KMIS-Review/03\(02-2012\)/ds.php?file=03_KR_2_MonAnalit.pdf](http://kiis.com.ua/materials/KMIS-Review/03(02-2012)/ds.php?file=03_KR_2_MonAnalit.pdf)

яке ілюструє технології виявлення та вимірювання є дослідження цінностей², проведене Г.І.Саганенко, О.І.Степановою та О.Е.Гегером. Саме вони наголошують, що серед велетенської кількості підходів (дослідницьких стратегій), зокрема, до вивчення цінностей³ принципового виокремлення заслуговують два з них:

- стратегія орієнтована на стандартне вимірювання цінностей;
- стратегія орієнтована на виявлення цінностей.

Ці стратегії передбачають застосування двох принципово різних дослідницьких технологій (див. табл.1.1 і табл.1.2).

Таблиця 1.1

Стратегія орієнтована на стандартне вимірювання

	Особливості
Шляхи отримання складових інструменту	список формується прямо, безпосередньо, як розробка дослідника
	список формується на основі проведеного пілотажного дослідження
Інструмент	перелік заздалегідь визначених формулювань цінностей
Тип системи оцінювання	жорстка система обов'язкового (абсолютного або відносного оцінювання)
Тип отриманої інформації	квазіоднотипна первинна інформація
Мета	отримання кількісних оцінок щодо групи (вибірки), яка вивчається
<i>Основні переваги</i>	зібрану первинну інформацію легко оброблять, отримувати статистичні показники для різних сукупностей, порівнювати їх, застосовуючи статистичні критерії та процедури
<i>Основні недоліки</i>	<ul style="list-style-type: none"> • список проголошується універсальним, вцілому, таким, що може застосовуватись впродовж довгого періоду часу для окремих індивідів, будь-яких соціальних груп, населення країни та представників різних країн
	<ul style="list-style-type: none"> • не ставляться питання релевантності цінностей для групи, яка вивчається, існування індивідуальних і групових відмінностей у ціннісних ставлень
	<ul style="list-style-type: none"> • специфіка методології не передбачає можливості відмови від відповіді, тож респонденти визнати значущість усіх елементів списку і лише виміряти рівень їхньої значущості для себе
	<ul style="list-style-type: none"> • індивідуальні й групові цінності співпадають, тобто виходить, що окремі індивіди й соціальні групи мають один і той же "набір життєвих цінностей" з варіацією лише їхніх кількісних оцінок
	<ul style="list-style-type: none"> • не враховуються час та місце проведення дослідження, категорії респондентів, тобто методика виходить з того, що життєві цінності, гендерні стереотипи й т.п. незмінні у часі
	<ul style="list-style-type: none"> • результати дослідження повністю залежать ("лімітовані") від списку

² Доступно за: <http://www.isras.ru/files/File/4M/32/Saganenko.pdf>

³ Як одного з концептів, що віддавна не втрачає актуальності у соціологічних дослідженнях.

Стратегія орієнтована на виявлення

Шляхи отримання складових інструменту	список пропонують респонденти
Інструмент	перелік цінностей, містить відкриті питання, цінності у формі власних суджень респондентів, можливі кількісні оцінки
Тип системи оцінювання	широкий діапазон оцінки (0-100), ранжування в залежності від порядку в якому респондент називає цінності
Тип отриманої інформації	текстова та кількісні показники
Мета	отримання текстової відповіді й кількісних оцінок на етапі збору первинної інформації задля використання їх в майбутньому у специфічному форматі, у певному дослідницькому контексті, із залученням кількох способів активізації рефлексивної роботи і респондентів, і дослідника
Основні недоліки	складність обробки інформації, порівняна довготривалість
Основні переваги	<ul style="list-style-type: none"> • поєднує кількісний та якісний підходи, не лише встановлює якісний зміст ціннісної структури, але і виявляє її кількісні характеристики
	<ul style="list-style-type: none"> • включає в себе актуалізацію й текстову фіксацію особистих уявлень і ставлень респондентів
	<ul style="list-style-type: none"> • дозволяє отримати кількісні оцінки індивідуальної значущості названих респондентами цінностей
	<ul style="list-style-type: none"> • дозволяє здійснити пошук узагальнених категорій/ класів суджень
	<ul style="list-style-type: none"> • дозволяє отримати статистичні оцінки в результаті підрахунку кількісних показників у групах респондентів
	<ul style="list-style-type: none"> • методика має властивість "самоналаштуватися" відносно різних соціально-пізнавальних контекстів, різного соціального часу, особливостей окремих респондентів, соціальних груп тощо
	<ul style="list-style-type: none"> • дозволяє виявити релевантні цінності окремих індивідів і соціальних груп
<ul style="list-style-type: none"> • дозволяє визначати для будь-яких груп, що порівнюються, ступінь перетину їхніх ціннісних ставлень та міру їхньої відносної автономії/ оригінальності 	

Переваги виявлення, як основи рефлексивних методик, над вимірюванням. Жорстка стандартизована методика вимагає від дослідника серйозної аналітичної роботи на початкових етапах та дозволяє досить легко обробити отримані кількісні дані. В той же час рефлексивні методики, які здебільшого містять такі форми як відкриті запитання, вільні текстові форми, метафоричні судження вимагають від дослідника значних зусиль на етапах обробки даних та обґрунтування аналізу результатів дослідження. Однак, незважаючи на це, завдяки використанню рефлексивних методик дослідник отримує можливість:

- працювати з *особистісними презентаціями* респондентів;
- виявити *фокусні теми* у розмаїтті відповідей;

- віднайти *множинність аспектів*, або "внутрішніх" підсистем всієї сукупності відповідей;
- вивчити *порядок актуалізації значущих концептів*;
- виявляти *значущість концептів й задоволеність ними*, співставляти їх оцінки;
- зрозуміти різну природу *індивідуального й групового наборів концептів*;
- порівнювати *"пакети концептів"* різних груп;
- вивчати *популярність концептів* у групі.

Таким чином, найвагомішою особливістю рефлексивної методики є множинність якісно-кількісних показників, що характеризують і індивіда, і групи.

Поле застосування рефлексивних методик в групі опитувальних методів.

Наразі, рефлексивні методики в соціології застосовуються у переважній більшості випадків саме для дослідження цінностей. Найвідомішими дослідженнями є роботи Р.Коулза, І.В.Привалової, О.Е.Гегера та ін. О.Е.Гегер, у своїй публікації пропонує рефлексивну методику в якості основного інструменту вивчення релевантних цінностей та наводить результати її апробації для групи молоді. Автор дає базову інформацію щодо специфіки двох різних підходів, узагальнюючи інформацію про методики вивчення цінностей таким чином, до вивчення цінностей в цілому. І.В.Приваловою, було застосовано також методику, яка включала рефлексивну частину для вивчення національних "наборів" культурних цінностей. Вона в свою чергу спирається на праці Р.Коулза, оскільки саме в них міститься розроблений автором перелік національно-культурних цінностей, який і використано в подальшому як складову методики вивчення цінностей на основі крос-культурного аспекту.

Цінності як об'єкт емпіричного дослідження з використанням рефлексивної методики (за Г.Саганенко). В основі методики⁴ лежать кілька нових методичних рішень:

- респонденту пропонується самостійно назвати "пакет" з 10 значущих для нього цінностей;
- застосовуються подвійні відкриті питання (артикуляція індивідуальних цінностей доповнюється тлумаченням їхнього змісту);
- застосовуються подвійні кількісні оцінки (окрім оцінювання суб'єктом значущості цінності, виявляється і його задоволеність фактичним станом цієї цінності/ ціннісної царини).

Використовується наступний інструмент.

Що є НАЙГОЛОВНІШИМ для Вас у житті: (1) Напишіть 10 найбільш важливих для Вас життєвих цінностей. (2) Поясніть СЕНС, який Ви вкладаєте у кожну цінність. (3) ОРцініть за шкалою у 100 балів кожну свою цінність: (А) Наскільки вона ЗНАЧУЩА для Вас і (Б) наскільки Ви ЗАДОВОЛЕНІ її станом:

⁴ Доступно за: <http://www.isras.ru/files/File/4M/32/Saganenko.pdf>

	А	Б	(1) ЖИТТЄВА ЦІННІСТЬ	(2) ХАРАКТЕРИСТИКА, ПОЯСНЕННЯ ЦІННОСТІ
1.				
...	(всього 10 рядків)	...

Тема 2. Асоціативні методики в емпіричних соціологічних дослідженнях.
Лекція 1. Загальний огляд асоціативних методик як емпіричної соціологічної рефлексії. Сучасні соціологи, як і давним-давно їх попередники, вивчають думки людей. Для цього вони використовують потужний арсенал методів, повірених роками: задають питання в анкетах, проводять фокус-групи, використовують контент-аналіз, інтен-аналіз, будують кореляційні матриці і т. п. Разом з тим, варто все-таки звернути свій погляд саме на поняття "думка", на те, що воно представляє сьогодні собою. Адже, окрім думки, людина може запропонувати досліднику свої погляди, думки, висновки, висновки, уявлення і так аж до фантазій, ілюзій і пр. До того ж, в сучасному інформаційно перевантаженому світі думка вже не є часто тим "чистим кристалом", в якому можна побачити відображення навколишньої реальності. Оскільки кожен секунду людина отримує все нову і нову інформацію, то і думки його часто міняються щомиттю. У зв'язку з цим виникло науковий інтерес з приводу використання інших форм свідомості, а саме - асоціацій - для вивчення різноманітних громадських ситуацій, явищ і т.п. в соціологічних дослідженнях. Інтерес до асоціацій виникає з причини того, що саме вони є латентною формою інформації, яку ми як дослідники можемо отримати від респондента. Видається, що така прихована інформація і є, фактично, істинною (такою, яка відповідає реальному стану речей, реальним уявленням індивіда про певні об'єкти тощо). До того ж асоціації надають можливість дослідникові виявити стереотипи, про існування яких в своїй свідомості часто сама людина навіть не здогадується. Як відзначає І.В.Прівалова, серед експериментальних досліджень, спрямованих на виявлення зразків свідомості, найбільш інформативними є психолінгвістичні методи, засновані на аналізі словесних асоціацій піддослідних. Реакції, одержувані на певне слово-стимул, обумовлені специфікою свідомості і відображають її певну складову. Сума реакцій дозволяє побудувати асоціативне поле тієї чи іншої досліджуваної групи і реконструювати фрагмент образу світу цієї групи.

Процедура асоціативних методик у загальному вигляді полягає в тому, що респондентів просять сказати, написати або обрати із запропонованого те, що, на їх думку, асоціюється з досліджуваним предметом. Існують різні варіанти асоціативних методик:

- словесні асоціації (значеннєві асоціації слів, текстів і т. ін.);
- персоніфікація (асоціації, пов'язані з конкретною особистістю або типажем людини);
- картинки і слова (асоціації на візуальні стимули) і т. ін.

До найвідоміших асоціативних методик сьогодні можна віднести *вільний асоціативний експеримент (ВАЕ), спрямований асоціативний експеримент*

(САЕ), дослідження асоціативних норм (ДАН), асоціативні дослідження прецедентних феноменів (АДПФ).

Експериментальне вивчення в соціології. Теоретичні основи: обґрунтування застосування асоціації в працях Г.Спенсера. Сьогодні надзвичайно важко знайти інформацію про емпіричні соціологічні дослідження, які б застосовували експеримент як основний метод збору інформації. Це легко пояснити, виходячи зі специфіки методу та сучасних реалій проведення соціологічних досліджень. Можна констатувати, що експеримент у його чистому вигляді наразі використовується хіба що у так званих соціально-педагогічних дослідженнях. Коли об'єктом репрезентації є клас, група учнів. Тобто невелика за чисельністю, легкодоступна група, яка, до того ж, не "виявляє супротиву" щодо проведення дослідження на основі застосування методу експерименту. З іншого боку, соціологія оперує значною частиною методів аналізу документів й вільно може застосовувати методи, що передбачають роботу з текстами. До таких належать методики, в основі яких асоціативний експеримент. Власне, теоретичною базою застосування асоціацій, *по-перше*, виступають концепції Г. Спенсера щодо ролі асоціацій в різних процесах, що відбуваються в людській свідомості.

Відомо, що в нововідкритих землях, де не жили люди, птахи до того малолякливі, що їх можна бити палицями; але настільки ж відомо, що протягом кількох поколінь вони стають такими похлиливими, що відлітають при одному наблизенні людини, і ця лякливість виявляється у молодих тварин так само, як і у старих... Ми повинні зробити висновки, що в кожному птахові, що рятується з ушкодженнями, нанесеними йому людиною, або стривоженої криками інших членів зграї, встановлюється, ймовірно, відома асоціація ідей між видом або фігурою людини і страждань... [Спенсер, 1998; 255]

У своїх концептуальних напрацюваннях він детально розглядає механізм дії асоціацій, розрізняючи їх завершальний вплив на поведінку тварин, які перетворюються в рефлекси (детальний виклад представлено в розділі "Бен про емоції і волю", і поведінку людей, яка виявляється в стійких почуттях (відчуттях) (що детально викладено в розділі "Моральність і моральні почуття") (див. рис. 1).

Рис.1.1. Вплив асоціацій на відтворення людиною певної поведінки

Зрештою, Г. Спенсер покладає всю "відповідальність" на асоціації, як одну з різновидів станів свідомості, за розвиток цілого Всесвіту, пропонуючи вирішити логічну задачу: "Поставте ряд станів свідомості причиною, а

Всесвіт що розвивається наслідком, і спробуйте розглянути, як останній виникає з першого", - детально обґрунтовану в статті" Мартіно про еволюцію".

Коли ми досліджували складові духу, ми бачили, що почуття пов'язані між собою різною мірою в різних частинах свідомості, а те, що там описано як зв'язки, може бути описано не інакше як асоціації.

Герберт Спенсер

А, *по-друге*, асоціативний напрям психології, який є джерелом операціоналізації необхідних понять. Слід зазначити, що, пояснюючи механізм різних типів асоціацій, асоціативізм як напрям не пояснював, чим саме детермінований цей процес, який обумовлює його вибірковість.

Лекція 2. Асоціативний експеримент: соціологічні витоки та можливості застосування в сучасному емпіричному дослідженні.

Спрямований асоціативний експеримент: загальна характеристика, шляхи застосування методики. Специфікою САЕ є те, що респондентів просять записати свої асоціації на слово-стимул у певній граматичній чи семантичній формі. При співпадінні граматичного класу слова-стимула й слів асоціацій спостерігаються синтагматичні відношення⁵. Однак на слово-стимул одного граматичного класу можна отримати й безсистемні реакції. У такому випадку розглядають парадигматичні реакції⁶. САЕ внаслідок такої своєї специфіки використовується для опису лише одного з фрагментів свідомості, наприклад, способів і форм сприйняття й оцінки певного відрізка реальності. *Можливі шляхи використання САЕ.* Дані, отримані в результаті проведення САЕ дозволяють конструювати авто- і гетероетнічні портрети. Також можна застосовувати САЕ для реконструкції й опису такого фрагменту буденної свідомості як способи форм сприйняття і вербальної оцінки людського тіла. Метою проведення САЕ у даному випадку буде відтворення асоціативних автопортретів і проведення соматологічних⁷ паралелей лінгвокультурних спільнот, які порівнюються. У якості слів-стимулів використовуються слова, що позначають частини людського тіла родо-видової належності:

- обличчя (очі, брови, волосся чоло й т.п.);
 - фігура й тіло (ноги, руки, шия, груди, пальці й т.п.),
- які потім аналізуються за такими параметрами оцінки як:

⁵ Синтагматичні відношення слова — його лінійні, контекстні зв'язки, його сполучуваність. Слово в парадигматиці, тобто в словнику, в системі мови, і слово в синтагматиці — неоднакові речі. У синтагматиці здійснюється комбінаторика значень, і смисл словосполучення чи речення не дорівнює сумі значень слів.

⁶ Парадигматичні відношення визначаються як відношення між словами на основі спільності або протилежності їх значень. В межах таких зв'язків між словами можна виділити: відношення смислової подібності — синонімія; відношення смислового протиставлення — антонімія; відношення смислового включення — гіпонімія; відношення супідрядності і партитивності.

⁷ Соматологія [гр. soma (ssmatos) тіло + ... логія] - розділ антропології, в якому вивчаються варіації людського тіла в цілому (зріст, вага, пропорції і т. д.).

- форма;
- розмір;
- колір;
- симбіотика.

Сукупність отриманих реакцій демонструє наявність універсальних і національних оцінок. Методика САЕ подібна до інтерв'ю, однак, дає змогу отримати досить конкретні й більш інформативні відповіді. САЕ також є фактично єдиною методикою для дослідження авто- і гетеростереотипів⁸ та при вивченні відсоткового співвідношення позитивних і негативних характеристик, що включає в себе структура, наприклад, етнічного портрета.

Дослідження асоціативних норм: загальна характеристика, шляхи застосування методики. Застосовується найбільш широко для визначення соціальних і культурних архетипів етносу. Методика вимагає (для отримання надійних результатів) звернення до даних асоціативних словників⁹. При застосуванні ДАН відбувається розгляд матеріалів асоціативного словника у зворотньому режимі - від реакції до стимулу. Таким чином, дослідник виявляє поняття, що є найбільш суттєвими для розуміння образу світу респондента.

Асоціативні дослідження прецедентних феноменів: загальна характеристика, шляхи застосування методики. АДПФ ґрунтуються на твердженні, що існує "базове ядро стереотипних знань", інтегроване у свідомість представників однієї спільноти й відсутнє в структурах свідомості інших. До такого базового ядра відносяться:

- прецедентна ситуація;
- прецедентний текст;
- прецедентне імя:
 - реальне;
 - літературне;
- прецедентні висловлювання.

За цими елементами базового ядра можна робити висновки про специфіку портрета представника спільноти, оскільки вони є специфічними аксіологічними знаками¹⁰ (аксіознаками), які вказують на установки, що є рушійними для етнічної й інституційної¹¹ свідомості.

Вільний асоціативний експеримент: прийоми та техніки застосування методики. ВАЕ використовується в більшості випадків для дослідження етнічної ідентичності¹². На слово-стимул, в якості якого виступає назва певної країни, народу чи етнічної групи, респондентам пропонують

⁸ Образів себе та інших.

⁹ Український асоціативний словник т.1 і 2 by Svitlana Martinek доступний за: http://www.academia.edu/2427202/Український_асоціативний_словник_т.1_і_2

¹⁰ Ціннісними (від грец. αξία—цінність).

¹¹ Самосвідомість.

¹² Хоча відомі й інші дослідження, наприклад, проведений С.Г. Тер-Минасова ВАЕ для студентів факультету іноземних мов Московського державного університету для визначення картини культурних асоціацій у свідомості сучасної російської молоді.

відреагувати будь-яким словом або набором слів, не обмежуючи їхній вибір класифікаційними ознаками. Найбільш частотні реакції утворюють семантичне поле слова-стимула. При аналізі реакцій дослідник отримує можливість вивчити їхню семантичну різноманітність: поряд з назвами реалій і дескриптивними¹³ прикметниками зустрічаються прецедентні феномени: антропоніми¹⁴, топоніми¹⁵, які апелюють до певного інваріанту прецедентної ситуації. Вся ця сукупність і є вербалізованими зразками свідомості представників певного етнолінгвокультурного співтовариства.

Використовується інструмент типу:

Кожне слово у нашій свідомості асоціюється з якимось образом. Опишіть (словом, словосполученням, власною назвою і т.д.) ті образи, які виникають у Вашій свідомості, коли Ви читаєте представлені в анкеті слова. На одне слово-стимул напишіть, будь-ласка, дві-три реакції.

1.1.	я	...
1.2	людина	...
1.3	думати	...
1.4	гарний	...
1.5	поганий	...
2.1	гроші	...
2.2	дім	...
2.3	робота	...
2.4	час	...
2.5	родина	...
...

Методика обробки отриманих даних в емпіричному дослідженні з використанням ВАЕ. Числові характеристики асоціативного експерименту. Методики обробки досліджуваного матеріалу включають первинну та теоретичну обробку даних. *Первинна обробка даних.* Обробка даних проводилася шляхом поетапного кодування. *"Вторинне" кодування* використовується у випадках, коли зустрічаються терміни, які належали до синонімічних рядів, а також доцільно ототожнювати терміни, які мають однакове значення, але були представлені в різному роді та числі. *Теоретична обробка даних.* Теоретичним методом обробки отриманих даних є аналітичне групування. Для кожного кластера не просто групуються синонімічні поняття, а проводиться аналітичне групування для подальшого аналізу. І, власне, подальший аналіз проводиться тільки для збігів асоціацій, згрупованих на однаковій основі, одиночні асоціації не аналізуються. *Методи математичної обробки даних.* Під час підрахунку даних і аналізу результатів асоціативного експерименту використовуються методи математичної обробки даних програми Microsoft Excel, а саме: формування впорядкованих таблиць асоціатів експерименту по кожному слову-стимулу,

¹³ Який описує щось, вдається до опису; описовий.

¹⁴ Антропонім (грец.) — власна назва людини. В українській мові це особове ім'я, ім'я по батькові, прізвище, прізвисько, псевдонім.

¹⁵ Топонім (від грец. τόπος — місце і грец. ὄνομα — назва) — назва місцевості, регіону, населеного пункту, об'єкту рельєфу, будь-якої частини поверхні Землі, тобто географічна назва.

автоматичне підсумовування кількості отриманих в ході експерименту слів-реакцій на кожне слово-стимул і кількість відмов, побудова гістограм і кругових діаграм частотних асоціатів, побудова хмар (можлива за допомогою таких сервісів, як наприклад, WordItOut¹⁶).

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

Можливості аналізу в межах рефлексивних методик у соціології

Тема 1. Проективні методики у емпіричній соціології.

Лекція 1. Методологічні підгрунтя застосування проективних методів у сучасних соціологічних дослідженнях. Підгрунтя проективних методів міститься в психологічних теоріях особистості, а емпірична апробація відбувалась в рамках клінічної психології. Протягом останніх кількох десятиліть проективні методи активно застосовуються у соціальних, політичних та маркетингових дослідженнях. Найчастіше наразі вони використовуються під час проведення фокус-груп та глибинних інтерв'ю. Однак робляться спроби апробувати їх у кількісних опитуваннях. Через існуючу прірву у активному застосуванні проективних методів у емпіричних дослідженнях та відсутністю їх академічного (теоретичного) обґрунтування є проблема визначення самого поняття проективного методу. Його поява у науковому дискурсі датується початком ХХ ст. В цілому, серед головних особливостей проективних методів дослідники називають невизначеність стимульного матеріалу (а тому – необмежене поле реакцій на нього) і можливість уникнути соціальної бажаності відповіді. Г.Ліндзі виділив шість критеріїв для диференціювання проективних методів:

- характер тестового матеріалу (сенситивний чи структурований);
- методологічні характеристики (емпіричний чим теоретичний конструкт);
- мода інтерпретації (форма чи зміст, цілісність чи частковість);
- мета дослідження (опис однієї особистості чи вибраних характеристик);
- рівень дослідження (індивідуальний чи груповий);
- тип очікуваної реакції респондента:
 - асоціативні техніки;
 - техніки конструкції, завершення вибору або ранжування;
 - експресивні техніки.

На основі цієї класифікації, зокрема, можна дати визначення проектного методу – як методу, що сформований на основі сенситивного або структурованого стимульного матеріалу, що вимагає від респондента реакції у формі асоціації, конструкції, завершення, вільного ранжування або творчої

¹⁶ Доступно за: <http://worditout.com/>

експресії. Хоча варто відмітити, що існує кардинально інший підхід до розуміння проектних методів (Г.МакКорд, Р.Мур).

Тематика наукового пошуку із застосуванням проективних методик. Царини, в яких застосування проективних методик дає найкращі результати:

- розвідувальна стадія дослідження;
- дослідження чутливих тем;
- дослідження образів, стереотипів, установок.

Поєднання проективних методів з кількісною та якісною соціологічними стратегіями. *Проективні методи в кількісних дослідженнях.* Дані досліджень Ф.Сенфорда, Г.Кая, М.Супхелен, Й.Месяш, А.Стрельнікова та ін. ілюструють релевантність застосування проективних методів у поєднанні з кількісними опитуваннями для вивчення широкого спектру проблем. *Проективні методи в якісних дослідженнях.* Дані досліджень Ф.Коллінж, В.Коваліка, М.Сташкевіча, А.Павловської та ін. у свою чергу ілюструють релевантність застосування проективних методів у поєднанні з методами, що є класичними для якісної стратегії у соціології, для вивчення широкого спектру проблем. Загалом, визначальним при прийнятті рішення про залучення проективного методу до того чи іншого проекту є майбутня процедура аналізу: чи контент-аналітична (характерна для кількісних стратегій), чи інтерпретаційна (співрозмірна з якісним дослідженням).

Переваги і недоліки у застосуванні проективних методів.

Інструментальні переваги:

- подолання комунікативних бар'єрів;
- уникнення соціальної бажаності;
- інтерес респондентів до нестандартних методик;
- легкість поєднання з іншими методами.

Змістовні переваги:

- доступ до словника групи;
- генерування ідей та інсайтів;
- відсутність рамки для респондента;
- вивчення емоційних та символічних реакцій;

Серед труднощів, що пов'язані із застосуванням проективних методів, можна виділити кілька груп:

- етична (проблема часткового приховування істинної мети дослідження від його учасників);
- процедурна (проблеми, що пов'язані з аналізом та інтерпретацією результатів);
- ресурсна (проблеми затратності на проведення дослідження із застосуванням проективних методів).

Етичні складнощі:

- приховування мети;

Процедурні складнощі:

- відсутність стандартних процедур аналізу та інтерпретації;

- залежність від особи дослідника;
- неможливість здійснення генералізації;
- сумніви у надійності та валідності.

Ресурсні складнощі:

- витрати часу та людських ресурсів.

Загалом, проєктивні методи однозначно можуть активно використовуватись у прикладній практиці, про що свідчить широкий досвід їхнього застосування досі.

Лекція 2. Проєктивні методики: суть, процедури, техніки.

Основу широких пояснювальних можливостей якісних методів досліджень складають техніки, що ґрунтуються на проєктивних і асоціативних методиках, тестуванні, символічному аналізі тощо. Їх застосування в дослідницьких алгоритмах з використанням якісних методів дуже ефективне. Проєктивні методики дають можливість "обдурити" свідомість людини й обійти психологічний захист, завдяки чому дослідник може довідатися про реальне ставлення споживачів до досліджуваного предмета. Проєктивні методики поділяються на п'ять груп:

- Асоціативні¹⁷.
- На завершення завдання.
- Методики конструювання.
- Експресивні.
- Ранжування.

Методики конструювання змушують респондентів створити (вербально або невербально) будь-що - колаж на певну тему або будь-яку ситуацію. Серед методик цієї групи найбільш поширеними є:

- модифікований ТАТ (Тематичний Аперцепційний Тест Мюррея);
- колаж;
- проєктивні запитання.

Під час проведення *модифікованого ТАТ* респондентам показують картинки, на яких зображена будь-яка ситуація, і просять розповісти про те, що думають і відчують герої цієї картинки, а також що трапилося з ними до ситуації, зображеної на картинці, і згодом. *Колаж* допомагає дослідникові з'ясувати особливості сприйняття респондентами досліджуваного об'єкту, а також може бути корисним в процесі відбору візуальних символів для створення реклами. *Проєктивні запитання* допомагають респондентам у завуальованій формі пояснити свою поведінку. Запитання починається з певного твердження, нібито висловленого іншими респондентами. Далі респондентів просять пояснити (письмово або усно) причини, що змусили вигаданого респондента висловити таку точку зору, і висловити свою думку. Акцентом уваги *експресивних методик* є емоційне сприйняття респондентами досліджуваного об'єкту. Дані, отримані за допомогою цих методик, дають можливість зрозуміти не тільки реакцію респондента, а й

¹⁷ Про них йшлося вище.

образи, які у їхній свідомості асоціюються з досліджуваним об'єктом. До експресивних методик відносять:

- психорисунки;
- рольові ігри.

Процедура методик з використанням *психорисунків* полягає в тому, що респондентів просять намалювати будь-який добре відомий об'єкт так, щоб відобразити графічні елементи, які асоціюються у них з цим об'єктом. Існують різні варіанти *рольових ігор*. Основною метою кожної з них є визначення алгоритмів поведінки людей, сценаріїв їх взаємодії в процесах споживання, а також "обігрування" образів певних товарів (марок).

Методики *ранжування* передбачають здійснення респондентами ранжування характеристик об'єктів за будь-якою ознакою (наприклад, за ступенем значимості).

Проективні методики, у всій своїй різноманітності, складають основу таких методів якісних досліджень, як фокус-групи і глибинні інтерв'ю. Серед методик і технік проведення групових та індивідуальних глибинних інтерв'ю можна виділити також:

- техніку "сходи" (laddering);
- техніку виявлення прихованого змісту;
- символічний аналіз.

У *техніці "сходи"* запитання формулюються таким чином, щоб вибудувати ланцюжок від характеристик об'єкту до характеристик респондента. Респондента запитують, що він думає з приводу якоїсь особливості об'єкту і чому це для нього важливо. Запитання "Чому це важливо?" і "Що це значить особисто для Вас?" ставляться до кожної нової відповіді доти, доки бесіда не вийде на рівень особистісної значущості. *Інтерв'ю з виявлення прихованого змісту* має на меті одержання інформації не стільки про прийняту в суспільстві систему цінностей, скільки про те, що глибоко хвилює людей, є близьким і значущим особисто для них. Респондентів просять пофантазувати, яким життям вони хотіли б жити, чим їм було б цікаво займатися, що саме їх захоплює. У *символічному аналізі* здійснюється пошук символічних значень об'єктів через їх порівняння з протилежними об'єктами (явищами).

Аналогічно проективним методикам в інтерв'ю, у процедурах спостережень і експериментів широко використовуються методики тестування. *Тестування* передбачає випробування, пробу, перевірку, апробування і т. ін. Основне завдання процедури тестування - виявити всі переваги, що дає об'єкт респонденту, його основні пріоритети порівняно з іншими аналогічними продуктами. Тести можуть бути індивідуальними і груповими, вербальними і дієвими. Вони дають можливість одержати порівняльні дані щодо великих масивів випробувань, забезпечують результати і вимагають умов, ідентичних іншим методикам (технікам) якісних досліджень.

Лінгвосоціологічні тестові методики - це один з різновидів спеціальних опитувальних методик, розроблених на основі сполучення методів соціології і лінгвістики. Головна їх спрямованість - вивчення ефективності процесів

сприйняття і засвоєння інформації. Лінгвосоціологічний підхід передбачає, що який би не був зміст інформації, пропущений через свідомість того, хто приймає інформацію, він змінюється. Оскільки обсяг семантичного словника різних людей різний, може виникнути "ефект значенневих ножиць", тобто той, хто сприймає інформацію, може не розуміти зміст переданої йому інформації або розуміти неправильно. Розроблені і застосовуються низка лінгвосоціологічних методик. Одна з них, "Словник", використовується при визначенні рівня адекватності тлумачення реципієнтами найважливіших понять, використовуваних у різноманітних видах інформаційної діяльності.

Таблиця 2.1

Зразок методичного інструментарію для реалізації лінгвосоціологічної процедури

№	Слово, словосполучення	Чи знайоме Вам це слово?		Що означає це слово? Спробуйте дати визначення (не обов'язково точно)	Напишіть інше слово, схоже на це за значенням	Напишіть це слово разом з іншим словом (-ами), з якими Ви його найчастіше зустрічали
		Так	Ні			
1	Креатив	Так	Ні			
...	...					

Може використовуватися і більш простий варіант, коли у правому боці картки наводяться п'ять можливих варіантів відповіді, один з яких є правильним. Встановлено, що досить розповсюджені поняття правильно трактуються навряд чи половиною населення, і в результаті доводиться констатувати таку ситуацію: якщо текст адресатом "прийнято", це зовсім не означає, що він "спрацює".

Лінгвосоціологічна методика "Номінали" традиційно використовується для визначення рівня впізнання політичних діячів і представників інших сфер функціонування суспільства. Суть методики полягає в такому: назви, найменування подаються за абеткою; причому для контролю до списку додаються слова, які не мають відношення до досліджуваної царини. Потім тестований має зазначити, яку царину діяльності представляє назва або найменування, які є в списку. Ще одна лінгвосоціологічна методика - "Заголовки". Коротко суть її така: наводиться великий набір заголовків, що можуть супроводжувати рекламні матеріали з певної тематики. Тестовані відбирають і відзначають заголовки, матеріали під якими вони обов'язково б прочитали. Можуть використовуватися інші методики, наприклад, тест на виявлення мовних кліше; тест на аналіз рівня емоційної навантаженості термінів, слів, використовуваних у рекламних оголошеннях, і деякі інші.

Аналіз даних, отриманих на основі застосування проективної методики. Достеменно досі не відомі жорсткі методологічні правила аналізу даних, отриманих на основі застосування проективної методики. Тож, аналіз отриманих даних в дослідженні з використанням проективних методик повністю залежить від стратегії, яку обирає дослідник. Здебільшого

коректною є стратегія якісного аналізу. Однак, вона може активно супроводжуватись використанням комп'ютерної підтримки при аналізі даних, отриманих на основі застосування проективної методики. Однією з найпоширеніших у даному полі є тенденція на використання аналізу *word cloud*¹⁸ (див. рис.2.1).

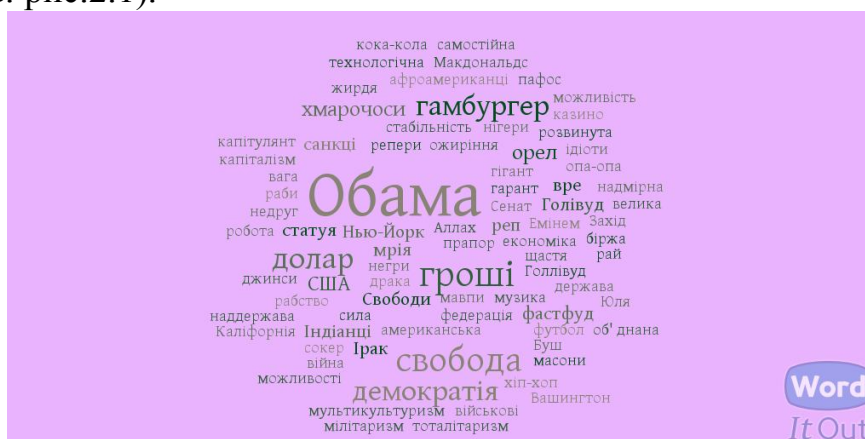

Рис. 2.1 Приклад word cloud для концепту "Америка"

Word cloud враховують кількісні показники, отримані в дослідженні, однак вони лишаються латентними на фоні візуалізованого результату.

Тема 2. Рефлексія в соціологічних методах аналізу.

Лекція 1. Перцептивні моделі та орієнтаційні типи організації простору.

Світобачення будь етнолінгвокультурної спільності засноване на певній моделі світу, що формується в процесі її розвитку. Цю мікро-макрокосмічну перцептивну модель komponують такі базові категорії як:

- просторовість;
- темпоральність¹⁹;
- холістичність²⁰;
- партикулярність²¹;
- та ін.

Сукупність уявлень про базові категорії служить образною підставою для мовних сутностей, дослідження яких дозволяє судити про диференціальні характеристики етнолінгвокультур.

Дослідження категорій простору та часу в соціології (Б.Уорф). Проведені Б.Уорфом порівняльні дослідження мовного оформлення категорій простору і часу в різноструктурованих мовах (хопі, нутка і англійській) свідчили про відмінності в мовних картинах світу, але не надали незаперечних доказів національно-культурної маркованості категорій мислення. В цьому відношенні польові дослідження, включаючи контрастивні вивчення функціонально-семантичних полів, більш інформативні у вирішенні питання

¹⁸ Можливо застосовувати за допомогою ресурсів на кшталт <http://worditout.com>.

¹⁹ Категорія часу – семантична категорія, що охоплює усі різновиди значення часу.

²⁰ Цілісність. Холістичний від грецького βλος (голос)– цілий, увесь. комплексний, інтегральний підхід до предмету (системи) як до одного цілого, а не просто сукупності певних частин.

²¹ Відокремленість (лат., окремих, від частина, частка).

про відображення позамовної дійсності в національно-культурній свідомості. Базовим є розуміння того, що діахронічна²² варіативність семантичних асоціацій обумовлена змінами, які проходять у свідомості представників певної спільноти. Концепти "час", "простір", "рух", "колір" в історичному ракурсі представляють собою мінливі феномени, семантична наповненість яких залежить від соціальних факторів.

Орієнтаційні типи організації простору. Особливість спільного функціонування різних знакових одиниць у певних умовах інтеракції відзначали А.А.Реформатський, І.М.Горелов, Д.Дракман, С.Шіміноф. У дослідженнях співвідношення вербальної і невербальної семіотики Г.Є.Крейдлін представлено інтегральний опис основних символічних систем і підсистем, задіяних у процесі інформаційного обміну. Саме у працях вищенаведених авторів знаходяться витoki й підґрунтя до розуміння орієнтаційних типів організації простору. Категорія простору відноситься до фундаментальних і найбільш давніх мисленневих категорій. Ймовірно, уявлення про простір і способи орієнтації у ньому передували формуванню нумерологемних і колористичних образів, які виконують перцептивно-кваліфікаційно-уточнюючі функції у сприйнятті світу. Універсальність відчуття простору протиставлена специфіці уявлень про просторові відносини, обумовлені культурою. Тож, категорія простору в соціальних науках обов'язково супроводжується терміном "проксеміка".

Компонент соціально-культурного простору. Компонент просторової комунікації. Компонент, в якому здійснюється вербалізована експлікація соціально-культурного простору та просторової комунікації. Щоб встановити або підтримати контакт з людиною, потрібно не лише дивитися їй в очі, а й триматись на певній відстані від неї. Відомий антрополог Є.Холл був першим ученим, який звернувся до просторових потреб людини. На початку 60-х років він увів навіть спеціальний термін для цього напрямку досліджень - "проксеміка". Виявилось, що кожна людина прагне мати як свою територію певний повітряний простір навколо свого тіла. Розміри цієї зони залежать від ряду факторів, передусім від соціокультурних відмінностей людей. Якщо територія, на якій живе та чи інша нація, густо заселена, то й люди під час спілкування перебувають близько один від одного. Якщо вони проживають на відносно малозаселеній території, то, навпаки, розміщуються на певній відстані. Розрізняють чотири територіальні зони при спілкуванні:

- інтимна (15-46 см);
- особиста (46-120 см);
- соціальна (120-360 см);
- громадська (понад 360 см).

²² Діахронія (від грец. δια — через, крізь і χρόνος — час) — умовно вертикальний зріз мови, при якому об'єктом лінгвістичного аналізу стає історичний розвиток мови. Це означає, що при діахронічному, або різночасовому вивченні передбачається простежити весь шлях, який пройшов певний структурний елемент мови (звук, слово, речення).

Використовуючи поняття *проксеміка* виділяють:

- компонент соціально-культурного простору;
- компонент просторової комунікації;
- компонент, в якому здійснюється вербалізована експлікація соціально-культурного простору та просторової комунікації.

Перші два компоненти пов'язані з когнітивною картою, існуючою у вигляді інформації про образ простору й орієнтовні схеми руху в ньому.

Когнітивні карти образу простору. Архітектоніка. Різне уявлення просторових відносин або компонент соціально-культурного простору проявляється на рівні архітектурних стереотипів. Символічні смисли просторових образів обумовлюють специфіку архітектурних організацій, а в логіці символізації простору також проглядається культурний архетип. Національні особливості проксеміки визначають порядок нумерації вулиць, житлових будинків, планування будівель і міст.

Рис. 2.2 Схеми Амстердаму та Лос-Анджелесу²³

На рис. 2.2 представлені схеми двох міст. Навіть для неспеціаліста, неважко помітити, що прямокутно-перпендикулярна архітектоніка Лос-Анджелесу протиставлена концентрично-відцентрованої Амстердаму. Просторові відносини можуть бути представлені як сукупність універсальних бінарних опозицій. Дані опозиції визначають не тільки компонент соціально-культурного простору, а й компонент, пов'язаний з просторовою комунікацією, який експлікується різними мовними знаками. Т.В.Цівян пропонує виділяти наступні просторові опозиції:

- "внутрішній/ зовнішній";
- "догори/ донизу";
- "правий/ лівий";
- "спереду/ позаду";
- "відкритий/ закритий";
- "пов'язувати/ розв'язувати" (як спеціалізація попередньої).

²³ Плани міст виконані художником Джазберрі Блю у вигляді мозаїк.

В етнолінгвокультурах з граничним ступенем високо-контекстності (японська, китайська, народів Крайньої Півночі) комунікація розвивається з переважанням акціонального модусу над вербальним. У певних інтеракційних моделях поведінка превалює над вербальним: співрозмовники орієнтуються на сенс сприйманого жесту, а не на зміст сказаного, оскільки будь-яка дія або жест більш високосимволічні і інформативні, ніж вербальна поведінка.

Лекція 2. Представлення даних, отриманих на основі застосування рефлексивних методик.

Одними з найкращих способів організації та представлення даних, отриманих на основі застосування рефлексивних методик є:

- дерева і структурні діаграми. Показують структуру набору даних і взаємозв'язку між його елементами. дерево (tree) Показує ієрархію набору даних, в якій елементи є батьківськими або дочірніми по відношенню один до одного. Вибудовується у вигляді з'єднаних лініями вузлів, як правило, зверху вниз. Вузол зазвичай відображається колом або прямокутником (див. рис. 2.3).

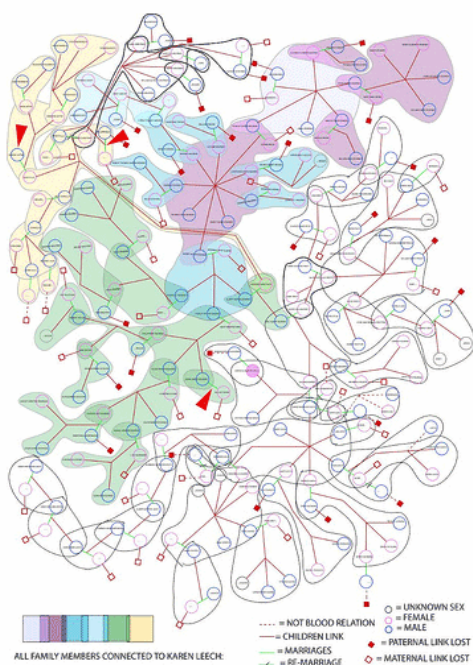

Рис. 2.3 Приклад © Concept Draw, Karen Leech, (автор невідомий)

- Ментальні карти (mind map)²⁴. Показує склад і структуру явища чи поняття у вигляді дерева, в якому кожен вузол має один або кілька

²⁴ Ментальні карти²⁴ (англ. Mind map, нім. Mind Map, рос. Карты памяти) — діаграма на якій відображають слова, ідеї, завдання, або інші елементи, розташовані радіально навколо основного слова або ідеї.

Використовуються для генерування, відображення, структурування та класифікації ідей, і в якості допоміжного засобу під час навчання, організації, розв'язання проблем, прийняття рішень, та написання документів. Техніка, розроблена Тоні Брузаном. Складання ментальних карт полегшує створення загального уявлення, загального розуміння проблеми.

Складання ментальних карт робить можливою нову точку зору на проблему. Завдяки тому, що вони відображають тему, можна її заново структурувати, виділити істотні аспекти, встановити нові зв'язки й освітити другорядні, попутні питання. Оскільки ментальні карти мають відкриту структуру, пізніше вони можуть бути доповнені.

Ця техніка особливо ефективна для:

1. аналізу проблем;
2. планування, розробки стратегії;
3. створення загального уявлення, загальної картини складних питань.

Слабкі сторони цієї техніки:

1. складні, комплексні стани речей сильно спрощуються;

дочірніх елементів. Це окремий випадок дерева, з тією різницею, що гілки розходяться з вузла, розташованого в центрі зображення. Наприклад, конспект книги з управління проектами, який відображає її зміст і основні поняття (див. рис. 2.4 та 2.5).

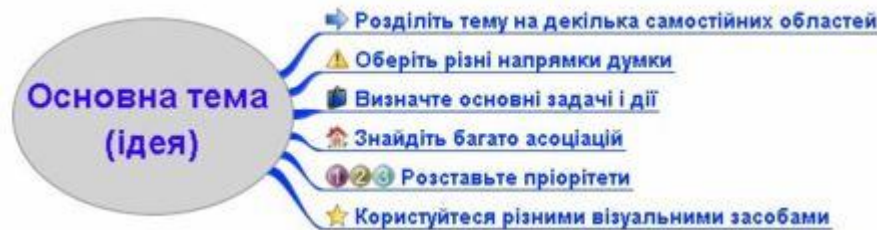

Рис. 2.4 Загальні правила створення ментальних карт

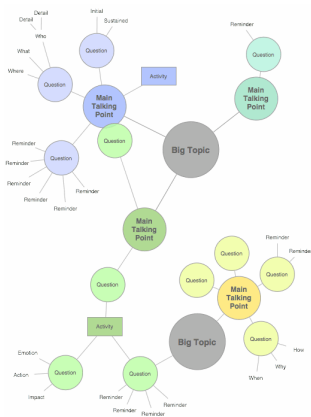

Рис. 2.5 Приклад © Adaptive Path, Ethan Hein, Comic vs Audience

- **Діаграма Венна-Ейлера (Venn / Euler diagram).** Показує відносини між значеннями набору даних у вигляді накладаються один на одного кіл (найчастіше трьох). Область, в якій перетинаються всі кола, показує спільне між ними (див. рис. 2.6).

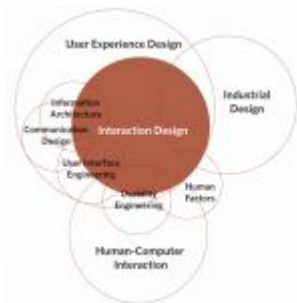

Рис. 2.6 Приклад © Phil Glockner, Dan Saffer

- **Плоске дерево (tree map).** Показує ієрархію набору даних, в якій елементи є батьківськими або дочірніми по відношенню один до одного. Відображається у вигляді набору вкладених прямокутників, кожен з яких є гілкою дерева, а знаходяться всередині нього - дочірніми елементами і гілками. Прямокутники розрізняються за розміром залежно від параметра і мають колір, який задається іншим параметром (див. рис. 2.7).

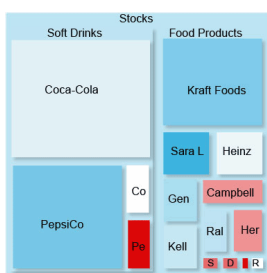

Рис. 2.7 Приклад © Tableau Software, Panopticon, Panopticon

2. укладачі часто впадають в ілюзію, що досягли спільного розуміння проблеми, коли це не відповідає дійсності;
3. картинки можуть надавати сугестивний вплив і направляти Ваші думки в невірному напрямку.

ЛИТЕРАТУРА

Основна: (Базова)

1. Бурдые П. Опыт рефлексивной социологии. - <http://bourdieu.name/bourdieu-opit-refleksivnoi-sociologii>
2. Гегер А.Э. Выявление индивидуальных и групповых ценностей в группе молодёжи. Релевантные методические решения/ Гегер А.Э.// Социологические исследования.- 2010.- №1.– С. 132-141.
3. Параконцептуальные заимствования. Интернационализация аксиологической составляющей и аксиологических концептов// Привалова И.В. Интеркультура и вербальный знак (лингвокогнитивные основы межкультурной коммуникации): Монография.– М.: Гнозис, 2005. – Гл. 4 (§ 4.3).- С.297-313.
4. Слово в действии. Интент-анализ политического дискурса / Под. Ред. Т. Н. Ушаковой, Н. Д. Павловой. – СПб.6 Алетейя, 2000. – 316 с.
5. Толстова Ю.Н. Идеи моделирования, системного анализа «качественной социологии»: возможность стыковки// Социология 4М. – 1997. - № 8.
6. Hughes Ch. Developing Reflexivity in Research.- http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/sociology/staff/academicstaff/chughes/hughesc_index/teachingresearchprocess/reflexivity/
7. Reflexivity as method.- <http://hsr.e-contentmanagement.com/archives/vol/9/issue/1/article/257/reflexivity-as-method>
8. Vylomova E. On associations experiments.- http://it-claim.ru/Persons/Vilomova_Kate/on_associative_experiments.pdf

Додаткова:

1. Галян І.М. Проективні методики/ Психологія// Психодіагностика. - http://pidruchniki.ws/12281128/psihologiya/proektivni_metodiki
2. Галян І.М. Проективні методики дослідження особистості/ Психологія// Психодіагностика. - http://pidruchniki.ws/15931106/psihologiya/proektivni_metodiki_doslidzhennya_osobistosti
3. Грязнова О.С. Измерение базовых жизненных ценностей: сравнение методик и результатов Ценностного исследования Шварца и Европейского социального исследования// Грязнова О.С., Руднев М.Г./ Социологические методы в современной исследовательской практике: Сборник статей, посвященный памяти первого декана факультета социологии НИУ ВШЭ А.О. Крыштановского/ под ред. О.А. Оберемко.- 2011.- М.: Издательский дом НИУ ВШЭ.- С. 246-250.
4. Дранков А.В. О возможности памяти человека фиксировать переходные вероятности/ Дранков А.В.// Количественные методы в гуманитарных науках.– 1981.- М.: Моск. ун-т.– С. 146–152.
5. Завельский А.А., Завельская Д.А., Платонов. С.И. Текст и его интерпретация (Электронный ресурс).- [Джерело доступу]: textology.ru

6. Кармадонов О. А. „Символ” в эмпирических исследованиях: опыт зарубежных социологов// Социологические исследования. - 2004. - № 6. - С. 130–138.
7. Кожуховская Л.С., Позняк И.В. Рефлексивные техники, методы и приемы// Народная асвета. – 2009. - №4. - <http://www.n-asveta.by/dadatki/kozuhovskaya.pdf>
8. Костенко Н.В. Ценности и символы в массовой коммуникации. – К.: Наукова думка, 1993. – 190.
9. Павлова Н.Д. Современный диалог-анализ// Иностранная психология. – 1996, № 6. – С. 62 – 68.
10. Петренко В.Ф., Митина О.В. Психосемантический анализ динамики общественного сознания (на материале политического менталитета). – Смоленск: Изд-во СГУ, 1997. – 214 с.
11. Проективні Методики - Ефективний Якісний Метод Маркетингових Досліджень Споживачів. - <http://ukrarticles.pp.ua/biznes-i-finansy/16721-proektivnye-metodiki-yeffektivnyj-kachestvennyj-metod-marketingovyx-issledovaniy-potrebitelej.html>
12. Проективні методики дослідження. - http://www.kneu.dp.ua/moodle-new/pluginfile.php/26836/mod_resource/content/0/PSP_7.108_8.108_OM_9_3.pdf
13. Проективні методи в маркетингових дослідженнях. - <http://ukrarticles.pp.ua/biznes-i-finansy/16801-proektivnye-metody-v-marketingovyx-issledovaniyax.html>
14. Саганенко Г.И. Потенциал рефлексивных методов в выявлении релевантных ценностей/ Саганенко Г.И., Гегер А.Э., Степанова Е.И.// Социология: 4М.- 2011.- №32.-С. 75-103.
15. Татарова Г.Г. Система языковых конструкторов анализа социологических данных// Вестник российского университета дружбы народов. Серия социология.- 2003.- №4-5.
16. Хеллевик О. Социологический метод/ Пер. с норв. - М.: Весь мир, 2002. - 192 с.
17. Mauelshagen J., Greggers U. Experimental access to associative learning in honeybees.- http://www.neurobiologie.fu-berlin.de/menzel/Pub_AGmenzel/MauelshagenGreggers_Apidologie_1993.pdf
18. Park L., Shobe K. Associative and categorical relations in the associative memory illusion.- <http://socrates.berkeley.edu/~kihlstrm/AMI-PSK-Supplement.htm>

Навчальне видання

Юзва Людмила Леонідівна

Рефлексивні методики в емпіричних соціологічних дослідженнях

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС
для студентів спеціальності 8.03010101 “Соціологія”

Відповідальний за випуск **ПШБ**
Редагування та комп’ютерне верстання **ПШБ**